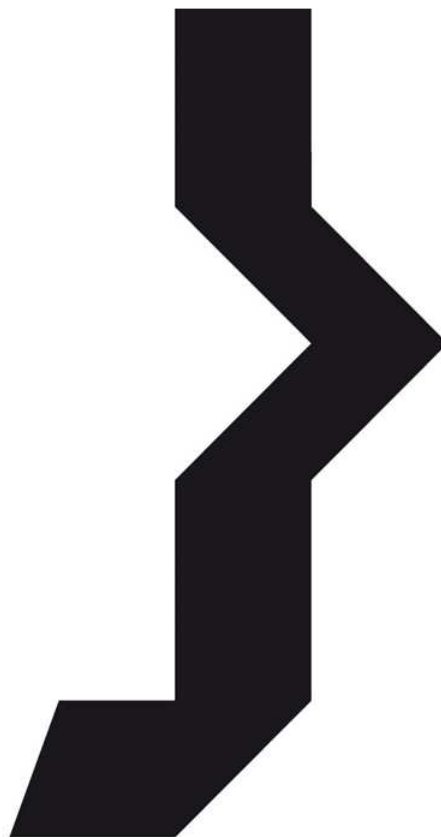

TEORIE SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Blahoslav Kraus

Teorie sociálních deviací

Tento materiál byl vytvořen v rámci projektu „**Inovace studijních oborů na PdF UHK**“, **reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0036** v Operačním programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost ESF.

Vydání: první

Vydala: Univerzita Hradec Králové v roce 2014

Stran: 48

Recenzent: Doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc..

Základní informace k předmětu Teorie sociálních deviací

Vyučující: Prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Kontakt: blahoslav.kraus@uhk.cz

Hodinová dotace přímé výuky:

Prezenční forma studia: přednáška 2hod. týdně

seminář 1 hod. týdně

Kombinovaná forma studia: 12 hod. za semestr

Hodinová dotace samostudia: 40 hodin

Zařazení předmětu: 3. semestr

Prerekvizity: nemá

Pravidla komunikace s vyučujícím:

Prostřednictvím e-mailové korespondence, v konzultačních hodinách – zveřejněny na webových stránkách katedry

Úvod do studia předmětu

Předmět seznamuje studenty se základními teoretickými přístupy k sociálním deviacím. Seznamuje se základní terminologií (normy, sociální deviace, toleranční limita, sociálně patologický jev, sankce, sociální kontrola ad.). Přináší poznatky o různých teoriích sociálních deviací, snažících se vysvětlit podstatu deviantního chování a to, z pohledu biologického, psychologického, sociologického a vyúsťuje v pohled polyetiologický. Daná disciplína se s ohledem na název oboru zásadním způsobem podílí na profilu absolventa.

Cíle předmětu

Cílem předmětu je vybavit studenty nezbytnými poznatky, ale i určitými dovednostmi v dané oblasti a připravit je tak, jak po stránce teoretické, tak praktické na působení v praxi (policie, vězeňství, preventivního působení, sociální asistenti, kurátoři, probační a mediační pracovníci, pracovníci v K- centrech a podobných zařízeních, atd.).

Osnova předmětu

- 1 Sociální deviace, sociální normy, sociální kontrola
- 2 Přístupy k výkladu sociálních deviací
- 3 Biologické teorie, historie a současnost
- 4 Psychologické teorie
- 5 Teorie sociální anomie
- 6 Teorie sociální dezorganizace, sociální kontroly, strukturálního tlaku
- 7 Teorie kulturního přenosu, teorie etiketizační
- 8 Teorie polyetiologická, charakteristika sociálních deviací a jejich třídění
- 9 Etiologie sociálních deviací, příčiny endogenní
- 10 Etiologie sociálních deviací, příčiny exogenní
- 11 Možné přístupy společnosti k sociálním deviacím

Literatura

Základní literatura:

- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, 2. vyd. 2010.
- FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009
- MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: PdF MU, 2008
- VODÁKOVÁ, J., KAPR, J., PETRUSEK, M. aj. *Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny*. Praha: SLON, 1994.

Doporučená literatura:

- HRČKA, M. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001
- HRONCOVÁ, J., KRAUS, B. A kol. *Sociální patológia pre sociálnych pracovníkov a pedagógov*. Banská Bystrica: 2006.
- JEDLIČKA, R., KOŤA, J. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum, 1998.
- KOMENDA, A. *Sociální deviace*. Olomouc: UP, 1999
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998
- MUNDOVÁ, G. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2001
- MÜHLPACHR, P. *Sociální patologie*. Brno: PdF MU. 2001.
- ONDREJKOVIČ, P. a kol. *Sociální patológia*. Bratislava: VEDA, 2009.
- URBAN, L., DUBSKÝ, J.,BAJURA, J. *Sociální deviace*. 2. rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012. 231 s.
- ZÁŠKODNÁ, H. *Sociální deviace dětí a mládeže*. Ostrava: FF, 1998

Požadavky na ukončení předmětu

Zápočet:

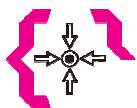
Každý student zpracuje seminární práci v rozsahu minimálně 6 stran na téma, které si zvolí z uvedeného přehledu témat. Práce bude vždy vycházet z určitých pramenů a student přesvědčí, že dokáže s nimi pracovat (včetně norem citací apod.).

Zkouška:

Zkouška je písemná a ústní (nejprve test o deseti otázkách, pak následuje ústní část).

1. Písemná část má podobu vědomostního testu, který zjišťuje osvojení základní terminologie předmětu a orientaci v základních poznacích v rozsahu prezentované učební látky ve výuce. Za úspěšné absolvování písemné části zápočtu je považováno získání alespoň 60% bodů.
2. Ústní část navazuje na konkrétní nedostatky v testu a rozvíjí základní problematiku v dalších souvislostech

Význam ikon v textu

Cíle

na počátku každé kapitoly konkretizují výukový cíl kapitoly; představují tak vstupní orientaci ve výukovém tématu.

Časová náročnost

udává, kolik času zpravidla potřebuje student k prostudování kapitoly; tento údaj je orientační a jeho skutečný rozsah se může u jednotlivých studentů lišit.

Pojmy k zapamatování

jsou soupisem důležitých pojmů a hlavních faktů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

obsahuje doplňující či rozšiřující, upřesňující informace.

Kontrolní otázky

umožňují studentovi ověřit porozumění textu a osvojení problematiky studované kapitoly.

Souhrn

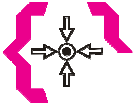
představuje shrnutí tématu.

Literatura

je soupisem zdrojů použitých v kapitole a slouží také pro doplnění a další rozšíření poznatků a jako zdroj informací pro zpracování průběžných úkolů i vypracování samostatné práce studenta.

1 Sociální deviace, sociální normy, sociální kontrola

Cíl

Seznámit se základními kategoriemi a vysvětlit podstatu a utváření sociálních norem, problematiku sociální kontroly, pojetí sociálních deviací a sociálně patologických jevů, odlišnosti v souvislosti s danou společností.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální patologie, sociální deviace, normalita, abnormalita, sociální kontrola, toleranční limita.

1.1 Sociální normy

V zásadě existuje shoda v tom, že pro posouzení deviantního chování je třeba vycházet ze sociokulturního kontextu, ve kterém k tomuto chování došlo. Pro pochopení sociálních deviací je nepochybně důležitá otázka samotných norem. Normu většinou chápeme jako jisté pravidlo, předpis pro chování v určité životní situaci. Pojem sociální norma představuje pravidlo pro vědomé jednání, očekávané chování v dané společnosti. Můžeme ji chápat jako hodnocení chování ze strany společnosti a jako závažný požadavek na žádoucí chování.

Normalita je stavem jedince, případně skupiny či společnosti, který zodpovídá zavedeným normám a uznávaným hodnotám. Jeden z nejstarších normativních systémů představují normy náboženské.

Normy jsou:

- nezbytnou součástí života a fungování společnosti. Dávají životu společný řád.
- součástí kulturního dědictví, ale mohou se měnit.
- souvisejí s hodnotami.

Každá společnost má normy nastaveny jinak, odlišné normy se mohou objevovat i v rámci subkultur. V té spojitosti je třeba se ptát, která sociální situace je ještě „v normě“, lépe řečeno v jisté toleranci, a které jednání je již třeba považovat za zřetelnou deviaci. Z psychologického hlediska, jak upozorňuje M. Wágnerová, mnohé vzorce chování mohou být považovány za deviantní jen z důvodu chybějící zkušenosti a nesrozumitelnosti. V takovém případě pak může převažovat v hodnotícím aktu emotivní složka. Neznámé je odmítáno z důvodu frustrace potřeb bezpečí a jistoty (Wágnerová, 2004,25).

K pojetí normality bývá přistupováno z různých hledisek:

- a) statistického, kdy se vychází z četností výskytu daného jevu ve vztahu k normálnímu rozložení,
- b) kulturního, tedy to co je v kultuře dané společnosti obvyklé,
- c) funkčního, kdy normální je to, co umožňuje fungování společnosti,
- d) mediálního, které je čím dál aktuálnější vzhledem k silnému vlivu médií na život společnosti.

Každé pojetí může být svým způsobem diskutabilní, ovšem v posledním případě obzvlášť, poněvadž může být jako vzor (norma) proklamováno chování, které představuje zřetelně extrém. Např. prezentace štíhlosti s doporučenými dietami vede v řadě případů k patologickým poruchám příjmu potravy. Ještě horším příkladem může být šíření agresivity jako průvodního jevu současného života, takže američtí vojáci např. posílali běžně domů fotografie, na nichž mučí vězně, aniž by se za své chování sebemeně styděli a považovali to za normální.

Vzhledem k různým proměnám ve společnosti, k posunům v hodnotovém systému dochází také ke změnám v pojetí norem a míře tolerance. Je přirozené, že jsme každodenně svědky porušování různých norem. Je důležité si uvědomit, že žádná sociální norma není je, a ani nemůže být dodržovaná z důvodu jedinečnosti individua přesně a stejným způsobem. V každém sociálním prostředí proto existuje tzv. nepsaný toleranční limit. Ten je proměnlivý v čase a ve vztahu ke kultuře dané společnosti. Různé skupiny, subkultury i jednotlivci se liší svými vzorci chování, které do uvedeného limitu tolerance zapadají. Toleranční limit můžeme vymezit jako míru variability snášenlivosti k chování a dodržování norem druhými jednotlivci.

Proměnlivost toleranční limity v čase dobře můžeme pozorovat např. v souvislosti s rozvodovostí, kde došlo k posunu od minimální tolerance ještě někdy v padesátých letech k situaci dnešní, kdy střídání partnerů je pokládáno téměř za normální. Někdy se v důsledku společenského vývoje změnila norma a to i právní zcela radikálně jako v případě homosexuality.

Navíc víme, že míra tolerance souvisí s dalšími faktory jako třeba i s věkem, takže větší míru tolerance můžeme pozorovat u dětí, mladistvých, menší u seniorů a to už nemluvě o situaci v multikulturním prostředí.

Vzhledem k těmto složitostem se dnes objevují dokonce i názory, že by se mělo upustit od zjednodušeného rozdělení chování na normální a deviantní, protože společenské jevy mají i svůj objektivní rozměr ve smyslu běžného i deviantního, jak pozitivně tak negativně, protože usměrňují vztahy mezi jednotlivcem a sociální skupinou a mohou někdy i přispět k sociálnímu vývoji. Revolty mládeže, nonkonformní chování bývá reakcí na nedostatky v životě společnosti a proto je žádoucí větší tolerance. (Stankowski, 2004,76)

Známe normy: a) explicitně dané (zákonné)
 b) implicitně dané (morální)
 - obyčejové
 - náboženské (nejstarší)

Dále lze rozlišit normy: a) proskribující (zakazují)
 b) preskribující (přikazují)

1.2 Sociální kontrola

V souvislosti s fungováním norem ve společnosti je třeba se zmínit i o systému sociální kontroly. Základním mechanismem, který by měl vést ke konformnímu jednání je socializace. Ta by v optimálním případě měla vést k „sebekontrolé“ (vlastní svědomí, kdy by se člověk sám od sebe dokázal normami řídit a podle nich jednat. Bohužel lidí, kteří dospějí do tohoto stádia, kdy mají „jakéhosi policajta“ v hlavě a dodržují normy z přesvědčení je menšina. U většiny k tomu dochází ze strachu z postihu. Sociální kontrola je prvkem sociální regulace.

Proto společnost musí vytvářet jistý systém nátlaku, sociální kontroly. Ten je tvořen mechanismy, jejichž smyslem je zabezpečit stabilitu a pořádek ve společnosti a to prostřednictvím institucí za pomoci různých sankcí. Jedná se o činnosti s cílem udržet společenský řád, zachovávat bezpečí a vytvářet pocit jistoty.

Existují následující mechanismy sociální kontroly:

- a) fyzická
- b) psychická (morální, veřejné mínění)
- c) právní
- d) ekonomická

Sankce je reakcí ostatních na chování jednotlivce, či skupiny s cílem zajistit dodržování normy. Může být pozitivní i negativní a dále formální a neformální. Negativní sankce představuje trest a ten může být udělen formálně (soudy, policie, finanční úřad apod.) nebo neformálně např. rodičem.

V současné společnosti mechanismy sociální regulace selhávají. Ať se to týká policie, dalších orgánů státní správy, nebo mechanismů v jednotlivých institucích, organizacích. Patříme k zemím s nejvyšší mírou korupce. Kapitola samo o sobě je naše soudnictví a jeho činnost. Výstižný je výrok jednoho soudce v závěrečné řeči, když prohlásil: „ano byl to podvod, ale legální“.

Snad nejvíce však selhává kontrola veřejná, poznamenaná egoismem (každý se stará sám o sebe), lhostejností, apatií, tendencí izolovat se od společenského dění. Při dokazování deviantního chování chybí jasná a jednoznačná svědectví. Většinou to končí tím, že nikdo nic neviděl, neslyšel, nic si již nepamatuje. V každém případě dochází ke změně hlavního nástroje kontroly společnosti. Namísto vlády byrokratických úřadů nastupuje vláda peněz.

Nedostatečná sociální kontrola má za důsledek nejen nedostatečnou sociální regulaci, ale také to, čemu P. Ondrejko říká „sociální koroze“, což je výraz všeobecné tolerance k osobním zájmům a jejich jednostranné upřednostňování před zájmy celku (Ondrejko, 2009, 38). V současné naší společnosti jsou tyto tendence víc jak zřetelné.

1.3 Sociální deviace

Sociální deviace je označením pro porušení nebo podstatnou odchylku od některé sociální normy chování nebo od skupiny norem, výrazem nerespektování požadavků. Je to jednání odchylovající se od norem (od očekávaného, standardizovaného a institucionalizovaného chování). Posuzování tohoto chování má dva přístupy: přístup „univerzální“ (shoduje se ve většině společnosti), přístup „relativistický“ (posuzování je spjato s danou společností).

Sociologické pojetí deviace je podstatně širší než pojetí právní nebo etické. Deviace sociální je totiž narušením kterékoliv sociální normy, nejen normy sankcionované právně, nábožensky nebo morálně. Sociální deviace nelze ztotožňovat s trestnou činností, která je pouze jednou z jejích forem, ani s protispolečenským chováním, i když většina forem sociálního chování pokládaných za deviantní tuto povahu obvykle má. Je tedy také zřejmé, že ne všechny sociální deviace a deviantní chování lze považovat za sociálně patologické jevy. Těmi rozumíme zásadní závažná porušení norem. Vzhledem k ne zcela jasnému vymezení tohoto pojmu se v poslední době více užívá právě širší vymezení – sociální deviace.

Skryté deviace, tj. deviace, které nejsou za deviace považovány, respektive označovány okolím (nejsou explicitě normalizovány), jsou sice deviacemi, nikoli však sociálními, protože neovlivňují sociální interakce a vztahy). Deviace tedy nelze

ztotožňovat se sociálními deviacemi a sociální deviace nelze omezovat pouze na deviantní chování (Hrčka, 2001, s.16).

Sociální deviace je tedy opakem konformity. To souvisí s tím, jak je v konkrétní společnosti nastavena toleranční limita k jednotlivým jevům. To znamená, co je v dané společnosti ještě možné tolerovat a nebude sankcionováno.

Také víme, že se běžně rozlišují deviace negativní a pozitivní, tedy nejen nerespektování norem (chudoba, záškoláctví, nechť pracovat, krást), ale přehánění a dovádění dodržování norem do krajnosti (bohatství, workoholismus, militantní postoje k sebemenší odchylce). I když o tomto rozdělení je možné diskutovat už proto, že „deviace“ jako taková má ve své konotaci nežádoucí negativní hodnotu. Je-li normou, že rodina má mít dvě děti, pak za deviantní lze pokládat jak rodinu s pěti potomky, tak rodinu bezdětnou a obojí má na populační vývoj negativní dopad. Mělo by jít vždy o hodnocení deviace z hlediska stupně užitečnosti či škodlivosti, tedy toho, zda deviace přispívá k posílení a stabilitě dané, společnosti, či zda tyto dopady jsou zřetelně negativní.

Do oblasti lidských sociálních deviací patří čtyři skupiny stavů:

- a) zjevné – rozpoznané a označované jako deviantní chování (např. i v odívání)
- b) zjevné poruchy psychických funkcí člověka (vnímání, myšlení, emoce, paměť apod.)
- c) zjevné deviantní fyzické charakteristiky (např. tělesné nemoci, maldeformace, smyslové defekty) při normálním chování
- d) zjevné deviantní sociální charakteristiky (rozvedená žena, svobodná matka, sirotek, nemanželské dítě, příslušník stigmatizované etnické, národnostní, rasové či náboženské skupiny, bývalý vězeň či psychiatrický pacient) při současném „normálním“ vzhledu a chování.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte pojem společenská norma a její roli v životě společnosti.
2. Jaké existují druhy norem?
3. Jaké existují přístupy k pojetí normality?
4. Jaké existují formy sociální kontroly?
5. Co je a jakou roli má ve společnosti toleranční limita?
6. Jaký je vztah mezi pojmy sociální deviace a sociálně patologický jev?
7. Vyhledejte různá pojetí norem (např. u Durkheima, M.Webera, J.Habermase, T.Parsonse)
8. Uveďte příklady odlišnosti různých norem v různých společnostech.
9. Uveďte příklady různé míry tolerance k dané normě v různých společnostech.

Souhrn

V této kapitole se jedná o uvedení do celé problematiky sociálních deviací. Východiskem je charakteristika norem, jejich utváření v konkrétní společnosti, v té spojitosti úloha a různé formy sociální kontroly. Následně je řeč o sociálních deviacích jako důsledku nonkonformního jednání a srovnání s pojmem sociálně patologické jevy.

Literatura

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 9-10.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 13-14

MÜHLPACHR, P. *Sociální patologie*. Brno, PdF MU. 2001.

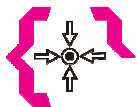
ONDREJKOVIČ, P. a kol. *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2009.

STANKOWSKI, A. *Nástin problematiky etopedie a sociální patologie*. Ostrava: PF OU, 2004. ISBN 80-7042-360-9

URBANOVÁ, M. Sociální deviace a anomie- některé problémy a východiska. In.: HODOVSKÝ, I., DOPITA, M. (ed.) *Etika a sociální deviace*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-049-0

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2. vydání, 2004.

2 Přístupy k výkladu sociálních deviací

Cíle

Charakterizovat různé přístupy k pojetí sociálních deviací z různých hledisek a ukázat na souvislosti s danou společností a také danou historickou etapou.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, společnost, média, kultura, společensko kulturní a společensko historická souvislost.

2.1 Různá pojetí sociálních deviací

Z právního hlediska je to poměrně jasně dáno zákonem kodifikovanými normami, a tedy vymezení je nejtransparentnější. Z hlediska etického se lze opřít o normy morální, všeobecně uznávané.

Sociologické pojetí deviace je podstatně širší než třeba právní nebo etické. Ve Velkém sociologickém slovníku se sociální deviací rozumí narušení kterékoliv sociální normy, nejen normy sankcionované právně, nábožensky nebo morálně. Tedy sociální deviací je i porušení jiných normativních systémů např. estetických norem. Prohřešky proti módním konvencím mohou být pro jedince traumatizující, zvláště když se v dané situaci ocitli např. v důsledku nedostatečných finančních prostředků.

I v Psychologickém slovníku (Hartl, Hartlová) se říká, že nejde automaticky pouze o protiprávní jednání, ale o pojem širší a to jako odchylka chování v mezilidských vztazích, jako nedostatečná sociální zralost a jako taková není zahrnuta v MKN-10, protože se nejedná o duševní poruchu.

V Pedagogickém slovníku (Průcha, Walterová, Mareš) najdeme, že se jedná o ustálený způsob vnějšího chování, který se v záporném smyslu výrazně vymyká tomu, co je obecně pokládáno za běžné.

Deviace, jako pojem relevantní k sociopatologickým jevům, je výrazem porušení normy nebo pravidla vzhledem k původnímu obecně přijímanému modelu či normě. Sociální deviace je pak porušení či odchylka od některé sociální normy (obecné verbalizované pravidlo či předpis) chování. Tedy nerespektování požadavků, které na jedince či skupinu klade určitá norma nebo soubor norem. Nejde však o synonymum trestné činnosti, která je pouze jednou z jejich forem, ani s protisociálním chováním, i když většina deviantních forem chování tuto povahu obvykle má.

Lze také říci, že se jedná o vyjádření jakéhokoliv komplexu abnormálních postojů jedince vůči sociálnímu prostředí. Medicínsky vzato jde o označení chorobného, nenormálního vztahu k sociálnímu okolí. V anglosaské odborné literatuře jde

zpravidla o pojem blízky psychopatii, vyjadřující pouze negativní formy chování, označovaný též jako disocialita (forma psychopatie, jejímž charakteristickým znakem je porucha sociální přizpůsobivosti vedoucí často až k protispolečenským činům).

2.2 Různé přístupy k výkladu sociálních deviací

Existují různé přístupy k pojetí sociální deviace a deviantního jednání:

- a) absolutistické (nepřipouští u nikoho žádnou odchylku),
- b) moralizující (předpokládá nemorální devianty),
- c) medicínský (deviace jako nemoc, produkt společnosti),
- d) statistický (deviace jako odchylka od průměru, modu),
- e) relativistický (třeba posuzovat v kontextu společensko-kulturním).

Existují další teoretické přístupy k danému problému:

- Teorie primární a sekundární deviace:
 - primární představuje jednání vyvolané samotnou osobou
 - sekundární představuje reakci na nenormální situaci
- Teorie etnometodologická:
 - podstatu nelze pochopit ze samotných norem, ale z toho, jak jsou interpretovány okolím, veřejností
- Teorie absurdity:
 - předpokládá „racionalitu“ světa, která neexistuje, člověk se má řídit pravidly, která vlastně neplatí.

Proto je nevyhnutné vymezit pojem objektivní deviace, při které je rozhodujícím kritériem porušení normy, kde v rámci jejího překročení se sleduje a zdůrazňuje splnění dalších podmínek. K těmto podmínkám patří především:

- Opakovatelnost – porušování normy v čase v různých teritoriích.
- Hromadnost – porušování se musí objevovat ve větších skupinách populace.
- Společenská závažnost – je konkrétnímu chování přisuzovaná v daném sociokulturním prostředí.
- Etiologická identita – umožňuje predikci daného deviantního jevu.

Z hlediska jednotlivých disciplin existuje přístup:

- a) Biologický (podstata tkví ve vrozených dispozicích)
- b) Psychologický (vidí příčiny deviantního jednání v psychice člověka a složitosti jejího vývoje)
- c) Sociologický (deviantní jednání lidí je důsledkem selhání společnosti a jejího fungování)
- d) Polyetiologický (představuje propojení všech uvedených přístupů a tedy přístup interdisciplinární)

2.3 Společnost a sociální deviace

Určení, zda je chování deviantní je v zásadě problémem jeho posouzení společností. Ze sociálního hlediska je proto při posuzování míry konformity či deviace od sociálních norem rozhodující otázka, kdo hodnotí, přesněji kdo má moc definovat určité jednání jako deviantní. V tomto procesu sehrávají rozhodující úlohu sociální činitelé, kteří svými soudy v rámci určitého sociálního útvaru vytvářejí představy o tom, co je deviantní. V minulosti zastávali tuto roli šamani, mágové, kněží, dnes ji plní např. politici, ekonomové apod. Není to však proces jednosměrný, ale působí i, jak říká A. Giddens, dualitou struktury. Sociální realita a její pravidla modelují jednání nejen z vnějšku, ale zároveň jsou tato pravidla vytvářena skrze jednání samotných aktérů (Giddens, 1999, 31). Nikdo totiž neporušuje všechna pravidla a nikdo také na

druhé straně všechny pravidla bezvýjimečně nedodrží. Při studiu deviantního chování bychom tedy měli mít na paměti zásadu či alespoň ponaučení: „Nikdo z nás není tak normální, jak bychom si rádi mysleli“ (Giddeens, 1999, s. 185). Vymezit tedy naprosto exaktně a kategoricky odchylné, deviantní chování není snadné, tím spíše, že dodržování a porušování sociálních pravidel či norem je do značné míry závislé i na rozdílech v sociálním postavení: Některé vybrané skupiny našich spoluobčanů jsou „imunní“ vůči postihům za jejich porušení přímo symbolicky nastaveným institutem „poslanecké imunity“.

Také sociologická východiska pro takové jednání nejsou stejná:

Funkcionalistický přístup (dominantní ve 40-60tých letech, Talcott Parsons) z pohledu funkcionalistů je společnost třeba vnímat jako celek, k jehož integritě přispívají společné hodnoty. Existuje ve společnosti relativní konsensus, „kolektivní vědomí“ (E. Durkheim), které je předáváno všem členům společnosti a s tím související soubor pozitivních i negativních sankcí, které společnost využívá ke konformnímu jednání. Funkcionalisté hledají příčiny deviantního jednání, deviance vnímají jako důsledek dysfunkční společnosti. Vliv má podle nich delikventní prostředí (různé úrovně) a deviantní subkultury. Deviance může být pro společnost buď prospěšná (funkční) nebo škodlivá (dysfunkční). Deviance může přispívat ke stabilitě společnosti. Deviantní chování nemusí vést k sociální patologii a je součástí fungování společnosti. Určité deviantní chování může být společností tolerováno (prostitute).

KRITIKA:

- přikrášlování sociální reality, ospravedlňování sociální diferenciace,
- idealizovaný předpoklad homogenity zájmů mezi rozdílnými sociálními skupinami.

Interakcionistický přístup

Z pohledu interakcionistů (G.H. Mead) neexistuje konsensus a každá společenská skupina si definuje vlastní normy a způsoby sociální kontroly. Interakcionisté hledají podstatu deviantního jednání, deviantní jednání je důsledek interakce mezi jedincem a okolím (etiketizace) a jednání se stává deviantním ve chvíli, kdy je sankcionováno (často neodhaleno).

Chování samo o sobě není deviantní – stane se jím teprve po negativní reakci (mnohoženství, homosexualita). Lidé jednají na základě významu, který přisuzují objektům kolem sebe (viz primární a sekundární deviance). Tento význam roste v interakci s druhými, především v důvěrnějších vztazích a je průběžně modifikován interpretací. O tom, co je a co není vnímáno ze strany společnosti jako deviantní rozhoduje často náhoda (jinak je totéž chování posuzováno v prostředí venkovském, jinak v městském nebo party „slušných“ mladíků a chuligánů). Devianti se pak snaží pohybovat v prostředí, které bude jejich jednání spíše tolerovat. Následkem „etiketizace“ hledá deviant podobně postižené jedince a vytváří se tak patologická seskupení (z relativně slušného člověka se může stát nebezpečný deviant).

KRITIKA:

- nevysvětluje skutečnou příčinnost vzniku deviance, pouze se zabývá reakcí, která toto jednání vyvolává,
- deviantního jednání se často dopouštějí i ti, kteří stigmatizováni nebyli,

- všímá si v zásadě příslušníků marginálních skupin (alkoholici, narkomani, sexuální devianti),
- ignoruje „faktor moci“ při vzniku deviantního chování (vytýká především marxismus),
- je příliš liberální – deviantní jednání je třeba tolerovat.

Teorie konfliktu (K. Marx, M. Weber)

Konflikty ve společnosti nemají jen negativní dopady, ale mohou přispívat k jejímu lepšímu fungování (názorové střety, opozice). Co pro určité skupiny ve společnosti může být pozitivní, jiným může škodit. Harmonie společnosti je často dosahováno pouze za cenu potlačování konfliktů, represe. Zdroj deviantního chování se nachází v sociální, ekonomické a mocenské nerovnosti (jednání nižších vrstev je posuzováno přísněji než těch vyšších). Zločinnost je pak typická pro nejnižší vrstvy.

Podle stoupenců marxismu pak zločinnost v socialistické společnosti mizí. Nemarxistický přístup důležitost ekonomických rozporů nepřeceňuje (Ralf Dahrendorf). Sociální otázky vyrůstají z problémů každodenního života a problémy se stávají ve chvíli, kdy se jich zmocní politické strany, lobbyistické skupiny. Příkladem je legislativní proces – určitá skupina má zájem na tom, aby zákon prošel, jiná naopak. Pravděpodobnost přijetí normy je tím větší, čím větší je shoda kulturních norem a zájmů. Richard Quinney říká (1974), že kontrola zločinnosti je v kapitalistické společnosti vykonávána prostřednictvím institucí pevně spjatých s vládoucí elitou za účelem zajištění vnitřního pořádku.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte, v čem se liší jednotlivé přístupy k výkladu sociálních deviací.
2. Z čeho vychází biologický pohled?
3. Co je podstatou pohledu psychologického?
4. Jak se dívají na sociální deviace sociologické teorie
5. Jaký je současný teoretický pohled na deviantní jednání?

Souhrn

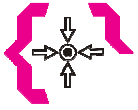
V kapitole je podán výklad sociálních deviací z hlediska jednotlivých vědních oborů, jsou popsána různá pojetí a teoretické přístupy k sociálním deviacím a různé typy deviantního jednání. Dále jsou charakterizovány sociální deviace a jejich podstata z pohledu některých sociologických směrů (funkcionalismus, interakcionismus, teorie konfliktu).

Literatura

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 45-59
 GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999

3 Biologické teorie

Cíle

Cílem této kapitoly je charakterizovat biologické teorie a přístupy od svého vzniku v polovině 19. století, jejich další vývoj a přiblížit také pohled současný

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, biologické teorie, antropologická škola, genetické dispozice, dědičnost, konstituční typ.

3.1 Počátky a vývoj do začátku 20. století

Biologické teorie jsou nejstaršími teoriemi. Spojuje je představa, že dědičné predispozice (příp. v kombinaci s jinými) mohou způsobovat deviantní jednání jedince. Pro takové jednání není tedy podstatná výchova ani sociální prostředí, ale biologická podstata člověka, která determinuje jeho další vývoj.

a) Antropologická škola - deviantní jednání mohou zapříčinit vrozené dispozice.

Největšího ohlasu ve své době dosáhla italská antropologická škola reprezentovaná Cesarem Lombrosem (1853 -1909), italským lékařem, jehož původní orientace na hygienu a soudní lékařství se později profilovala psychiatricky a antropologicky. Základní pozornost věnoval identifikaci zločinných typů. Výhodiskem Lombrosovy práce „Zločinný člověk“ (1876) se stala analýza početného souboru vězňů, která vyústila v představu, že existuje určitý typ rodilého zločince. Ten se odlišuje od ostatních typickými stigmaty a fyziologickými znaky. Tento typ Lombroso identifikoval především na základě poměrování tvaru lebky.

Lombrosovým zastáncem byl harvardský antropolog Earnest A. Hooton (1887-1954), který na základě statistického porovnávání více jak sta antropometrických rysů dospěl k závěru, že existují jisté fyzické znaky a zvláštnosti, které delikventy odlišují od normální populace. Zjistil, že trestanci jsou morálně, intelektuálně, morfologicky i geneticky degenerovaní. Jeho teorie neměla dlouhého trvání a byla brzy v USA odmítnuta (Komenda, 1999,80).

b) Konstituční teorie - deviantní chování souvisí s tělesnou konstitucí.

K úvahám zapadajícím do biologického přístupu k výkladu sociálně deviantního chování přispěla i známá Kretschmerova typologie osobnosti. Jeho rozdělení na tři základní typy (astenický, pyknický a atletický) a to, že jim přiřadil i určité psychické vlastnosti včetně tendence páchat trestnou činnost, inspirovalo harvardského profesora Williama H. Scheldona (1898-1977) k vytvoření klasifikace lidských typů,

kteřá patří k nejznámějším snahám o aplikaci různých typologií osobnosti na deviantní jednání.

Scheldon na rozdíl od Kretschmera se opíral o fotografie lidských těl z různých stran a na základě toho dospěl ke třem konstitučním typům s rozdílným temperamentem i stupněm mentální úrovně. Endomorfní charakterizoval mělkostí a oblostí tvarů a přisoudil mu znaky pohodlnosti, oblíbenosti jídla a pití, společenskosti, družnosti. Typ mezomorfní (s výrazně muskulární a svalnatou stavbou těla) se vyznačuje jednáním bez zábran, agresivitou, zálibou v dobrodružstvích, výbušností, extrovertní orientací, jistou bezohledností, citovou labilitou. Poslední ektomorfní typ je synonymem křehkosti a lineárnosti tvarů, je vlastní hubeným lidem a pro něho je charakteristická senzitivnost, bystrost smyslů, rychlá reakce, introvertní orientace, chybí mu někdy sebeovládání. K deviantnímu jednání a selhávání v životních situacích má podle této typologie nejbliže typ mezomorfní.

c) Teorie mentální nedostačivosti

Představitel Henry Goddard se zaměřoval na mentálně retardované a byl přesvědčen, že nízká úroveň mentálních schopností je jedna z hlavních příčin delikvence. Nejznámější je jeho výzkum šesti generací dvou odlišných větví jednoho rodu. V obou figuroval stejný otec, přičemž v nemanželské větvi se jednalo o potomky s retardovanou dívkou a na nich prokazoval genetickou zátěž mentálního postižení.

d) Biosociologické teorie

Vysvětlují vznik deviantního chování kombinací individuálních biologických faktorů i vlivů vnějšího prostředí. Za velmi významnou postavu v tomto pozitivistickém směru bádání o příčinnosti kriminogenního jednání je považován Lombrosův žák a spolupracovník Enrico Ferri (1856–1929), který byl také vynikajícím právníkem a vysvětloval zločin jako následek faktorů, které rozdělil do tří skupin. Na faktory antropologické povahy (věk, pohlaví, organická stavba těla), fyzické faktory (např. etnikum, podnebí, klima) a sociální faktory (populační vývoj, migrace, zvyky, náboženství právní normy, ekonomická situace apod.). Podle něho tedy není možné pohlížet na zločin jako na izolovaný čin, ale jako na výsledek vrozených, ale také příležitostných, nahodilých podnětů a jako na produkt fyzického a sociálního prostředí (Komenda, 1999,81).

E. Ferri typologii zločinců rozšířil na 5 kategorií:

- rození zločinci (s vrozenými biologickými dispozicemi),
- duševně nemocní zločinci (patologická motivace zločinnosti),
- zločinci ze zvyku (kombinace vrozených dispozic a vlivu sociálního prostředí),
- zločinci z afektu (zločin vznikl v afektu, žárlivostí a pod.)
- příležitostní zločinci (sociálně podmíněná zločinnost – situační okolnosti).

Podle Ferriho přítomnost jednoho nebo více faktorů předurčují člověka k páchání trestní činnosti (tzv. kriminální situace). Smyslem trestních sankcí je „sociální ochrana“ před zločinem (Heretík, 1994).

3.2 Další vývoj až do současnosti

a) Kritika biologických přístupů:

Kritika se objevila už v průběhu 20-30tých let minulého století, kdy došlo ke zpochybňování výzkumů a uvedených teorií především v Evropě, ne v USA. Lombrosovu teorii podrobil kritice také anglický lékař Charles Goring. Podle něho žádný somatický kriminální typ neexistuje.

V 60.tých letech 20.století ustoupily pokusy o typologizaci novým koncepcím pod vlivem rozvoje humánní genetiky.

b) Genetické studie dvojčat a adopční

Sheldon a Eleonora Glueckovi zasvětili svůj život výzkumu delikventního jednání. Jednalo se vesměs o dlouhodobá srovnávací šetření longitudinální povahy (muži, ženy, mladiství recidivisté). Přes zjištění jisté spojitosti s genetickými dispozicemi (navazovali na Sheldonovu typologii) konstatují, že výraznou roli hrají emocionální vazby s rodiči, laxní výchova.

K biologickému pohledu na sociální deviace přispěl i dánský výzkum Karla O. Christiansena, který zjistil, že u monozygotních dvojčat je shoda v kriminálním jednání dva až třikrát větší než u dizygotních.

Sarnoff A. Mednick analyzoval trestnou činnost více jak 14 000 dětí adoptovaných v letech 1927 – 1947. Tam, kde byl trestaný biologický otec, byla větší pravděpodobnost delikventního jednání dítěte, než když byl trestaný rodič adoptivní. Ukázalo se, že i když sourozenci byli adoptováni do různých rodin a nepřišli do styku se svým delikventním otcem, značná část se jich dopouštěla opět trestné činnosti. Pravda je, že to platilo výrazně pro nenásilné delikty. Nakonec i Mednick připouštěl, že se ve všech těchto výzkumech jednoznačně genetická dispozice k delikvenci neprokázala a že značnou váhu má i prostředí, v němž jedinec vyrůstá.

c) Objevy humánní genetiky v posledních desetiletích:

- Chromozomální skladba („syndrom XYY“ – zločinecký gen)
- Struktura DNA a možnosti klonování
- Zkoumání biochemických procesů (nepoměr vitamínů, hormonů, léky, drogy)
- Objevy a studium neurotransmiserů: dopaminu, serotoninu
- Role mužského hormonu – testosteronu (zvýšená hladina vede k agresi)

Kontrolní otázky

1. V čem spočívá podstata biologického přístupu k výkladu sociálně deviantního jednání,
2. Popište teorii rodilého zločince.
3. Jaké byly výsledky výzkumů dvojčat?
4. Jak lze vyložit deviantní jednání podle W. H. Scheldona?

Souhrn

V kapitole je popsán vývoj názorů, které zastávají stanovisko, že člověk se už rodí s jistými dispozicemi k deviantnímu chování. Nejprve je věnována pozornost postavě C. Lombrosa jako zakladatele tohoto biologického přístupu a pak jeho stoupencům a následovníkům. Další část je věnována kritickým pohledům a současně také vývoji humánní genetiky ve 20. století, která významně přispěla k dalšímu rozvoji biologického přístupu.

Literatura

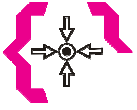
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 14-16.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 29-31.

HERETÍK, A. *Forenzná psychologie*. Bratislava: SPN, 2004

KOMENDA, A. *Sociální deviace*. Olomouc: UP, 1999

4 Psychologické teorie

Cíle

V této kapitole je věnována pozornost psychologickým teoriím a cílem je seznámit s podstatou psychologického výkladu deviantního jednání, podle kterého k selhání osobnosti dochází v důsledku určitých poruch v psychice osobnosti.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, osobnost, psychika, psychoanalýza, behaviorismus, kognitivní styl, morální vývoj, charakter, temperament.

4.1 Koncepce psychoanalytické (S. Freud)

Pro psychologické teorie je charakteristické, že vycházejí buď z psychiatrické nebo psychoanalytické a behavioristické tradice. Z hlediska psychopatologie je deviace považována za nemoc, tedy něco, co je třeba léčit.

Psychoanalytické koncepce se opírají především o učení Sigmunda Freuda (1856-1939), který se však otázkami deviantního a nekonformního chování zabýval okrajově. Podle něho duševní život je ovládán pudy (pud sexuální a pud destruktivní) a pokud je některý pud potlačován může dojít ke konfliktu. Pokud člověk pudy nepotlačuje, jeho chování se stává deviantní ze strany společnosti. Pokud své pudy potlačuje a je konformní vůči společenským normám, je podle Freudova učení deviantní vůči své vlastní přirozenosti (Mühlpachr, 2001,12).

Z Freudovy struktury (id, ego, superego) vychází i psychologická teorie Richarda L. Jenkinse, který na základě výzkumů ze čtyřicátých let minulého století tvrdil, že existují tři základní typy špatně uspořádané struktury psychiky osobnosti:

Typ I. charakterizuje jako „nesocializovaný agresivní“, který se vyznačuje neposlušností, hlučností, tím, že používá násilí, má destruktivní sklony, jeho resocializace je velmi obtížná.

Typ II. – „socializovaný agresivní“ je méně nepřátelský, není tak zjevně agresivní, rád se pohybuje v anonymním prostředí, objevuje se u něho záškoláctví, dopouští se krádeží. Je možná resocializace.

Typ III. - „úzkostný“ představuje uzavřený, silně introvertovaný jedinec, který na vlastní vnitřní konflikty nedokáže reagovat jinak než neuroticky, záchvaty úzkosti, strachu a takové chování může rovněž nabrat podobu jednání deviantního.

Později byl připojen ještě typ IV. (H. C. Quayem) „nezralý“, který se vyznačuje hyperaktivitou, roztržitostí, nesoustředěností, je impulzivní a může se tak často dostávat do konfliktu s normami.

4.2 Teorie behaviorální (sociální učení)

O integraci psychoanalýzy s behaviorismem se pokusil John Dollard, který je představitelem teorie frustrace a agrese. Předpokládá, že člověk má určité vrozené instinkty, které zásadně ovlivňují jeho vývoj. Společenské prostředí, podle něho,

brání svobodným vnitřním projevům a to vyvolává frustraci, která může uvolnit agresivní jednání. Vybití pak vede ke zklidnění jedince.

Psychoanalyticky byl ovlivňován zpočátku také anglický psycholog John Bowlby. Nedomnívá se, že by deviantní jednání bylo dědičné, ale spíše se snaží je vysvětlit z hlediska rané socializace, kdy se vytváří postoje vůči normám a hodnotám. Bowlby tvrdí, že většina delikventů, kteří jsou chronickými recidivisty, trpí nedostatkem mateřské lásky z raných let, plně se to tak týká dětí z dětských domovů a také dětí nechtěných.

Známou teorií osobnosti ve vztahu k deviantnímu jednání je Eysenckův model osobnosti člověka. Britský psycholog Hans J. Eysenck (1916-1997) vycházel z poznatku, že psychologické vlastnosti vytvářejí určité syndromy, které mohou být charakteristické pro určitý okruh lidí. Jeho členění ve dvou rovinách (extroverze-introverze a emoční labilita-stabilita) umožňuje vytvářet různé varianty osobnosti. Takže např. emocionálně stabilní extrovert může být blízko deviantnímu chování svou bezstarostností, lehkomyšlností a naopak extrovert nestabilní svou impulzivností, vzrušivostí, agresivitou.

Někteří psychologové spojovali deviantní jednání především se sociálním učením. Za hlavního představitele tohoto proudu je možno považovat Alberta Banduru, který sociální učení považuje za rozhodující prvek vedoucí ke strukturované osobnosti. Velký význam připisuje imitaci a identifikaci. Výzkumy, které inicioval, byly orientovány hlavně na vliv násilí v rodině na děti a jejich chování. Tam, kde rodiče používali násilné praktiky, při řešení sporů a v konfliktních situacích bylo zjištěno, že obdobně jednaly i jejich děti. Závěr tedy byl, že násilné vzory jednání se přenášejí z generace na generaci.

Neopsychoanalýza zdůrazňuje absenci a poruchy citových vazeb v rodině a psychickou deprivaci u člověka v období dětství. D. Abrahamsen tvrdí, že juvenilní delikvence je odrazem absence lásky v rodině a výrazem snahy upozornit na sebe delikventním chováním (Heretík, 1999,50).

Američtí forenzní psychologové G. D. Walters a T. W. White razili teorii „odlišného kognitivního stylu“, kdy na základě výzkumu delikventů recidivistů stanovili model osmi primárních charakteristik mj. orientace na moc, extrémní sebedůvěra a pocit privilegovanosti, lenost uvažování a jeho diskontinuita, neschopnost zvažovat důsledky vlastního jednání.

Podobně uvažuje C. R. Cloninger v rámci „teorie charakteru a temperamentu“ a předpokládá specifické reakce, v souvislosti s určitými osobnostními rysy jedince. Jsou jimi: vyhledávání nového (vzrušivost, impulzivita, neukázněnost), vyhýbání se poškození (nízká zodpovědnost, riskantní chování), vytrvalost, sebeřízení (tendence destruktivně, nespolehlivost), spolupráce (neochota, netolerance), sebepřesah (povýšenost, nadměrné sebevědomí, stálá nespokojenost).

4.3 Teorie morálního vývoje

Někteří autoři spojují vznik a rozvoj chování s morálkou a vývojem morálního života. Jeden z prvních, který se těmito otázkami zabýval, byl Jean Piaget (1896-1980), který rozlišoval dvě základní stádia morálního vývoje: heteronomní (jednání je určováno postupně přebíranými normami) a autonomní (jednání je určováno zvnitřněnými vlastními normami).

Jiný pohled přináší Lawrence Kohlberg, který rozlišuje tři stádia morálního vývoje člověka: předkonvenční, konvenční a postkonvenční. Později pak rozšířil počet na šest. Prvé stádium je typické pro dítě, které si normy teprve osvojuje, druhé stádium je průvodním jevem dospívání, kdy dochází k postupnému zvnitřňování norem a

poslední stádium znamená, že si člověk nejen normy dokonale osvojil, ale že je schopen a ochoten se jimi beze zbytku řídit, protože je přesvědčen o správnosti takového jednání.

Podle něho značná část lidí nedospěje do onoho posledního stádia a uvažování většiny delikventů odpovídá předkonvenční morální úrovni, resp. konvenční. Samotný fakt nízké morální úrovně však nemusí automaticky vést k deviantnímu chování. Důležitou roli sehrávají další faktory sociální povahy. Člověk se morálním zásadám učí v procesu socializace hraním určitých rolí a cíleným výchovným působením je samozřejmě možné úroveň morálního vývoje zvyšovat.

Kontrolní otázky

1. V čem spočívá podstata psychoanalytického pojetí osobnosti a deviací?
2. Jak vysvětluje deviantní chování osobnosti behaviorální teorie?
3. Co říká o deviantním jednání frustrační teorie?
4. Co způsobuje deviantní jednání podle L. Kohlberga?

Souhrn

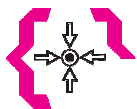
Obsah kapitoly je věnován dalšímu výkladu vzniku sociálních deviací, tentokrát z pohledu psychologie. Nejprve je řeč o přístupu z pozice psychoanalýzy, následuje pojednání o přístupu behaviorálním a sociálního učení. Závěr kapitoly je věnován teoriím morálního vývoje.

Literatura

- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 16-18.
- FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 31-33.
- KOMENDA, A. *Sociální deviace*. Olomouc: UP, 1999.
- HERETÍK, A. *Forenzná psychologie*. Bratislava: SPN, 2004
- MÜHLPACHR, P. *Sociální patologie*. Brno: PdF MU. 2001.

5 Teorie sociální anomie

Cíle

Cílem je vysvětlit podstatu společenského jevu sociální anomie jako sociologické teorie v pojetí E. Durkheima a R.K.Mertona a ukázat, jak tento stav ve společnosti se může podílet na vzniku deviantního jednání.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, sociální anomie, adaptivní mechanismus, bezzákonnost, sociální koroze, legitimní prostředky.

1.1 Pojetí sociální anomie E. Durkheima

Historicky nejstarší přístup je spojován se jménem Émila Durkeima (1858-1917). V jeho učení je patrná snaha vysvětlovat sociální jevy, včetně negativních, výhradně sociálními příčinami. Společenské jevy existují nezávisle na individuálním vědomí. Dokud člověk žije v souladu s kolektivním vědomím a přizpůsobuje se, nemusí mít obavu z užití donucovací moci. Zločinnost považuje za nevyhnutelnou součást života společnosti.

Zločin je podle Durkheima ve společnosti nutný, protože souvisí se základními podmínkami každého společenského života. Neexistuje společnost, ve které by nebylo zločinu. Funkcí trestu pak není léčit, ale sdělovat symbolicky, že takové jednání je ze strany společnosti nežádoucí. Trest vlastně není určen ani tak provinilci jako členům společnosti.

Stěžejní pozornost věnoval tzv. sociální solidaritě, díky níž se lidé sjednocují ve společnost a je zásadní pro fungování společnosti (její soudržnost). Sociální solidarita produkuje normální dělbu práce. Bez ní dochází k nenormální dělbě práce. Objektivním ukazatelem solidarity je právo. Nízká úroveň dělby práce je znakem mechanické solidarity. Solidarita mechanická je typická pro nerozvinuté společnosti, solidarita organická je určující pro rozvinutou moderní společnost, kdy každý jedinec plní určité speciální funkce.

Pokud stávající solidarita není v souladu s existující dělbou práce, dochází k nárůstu patologických jevů a ty mohou vyústit v anomii. Tento stav charakterizuje Durkheim jako rozklad sociálních norem, kdy přestávají platit zákony i pravidla soužití, nastává stav „bezzákonnosti“, stav dezorientace, chaos, anarchie. Neexistuje kontinuita v hodnotách. Anomie podle něho vzniká vždy jako důsledek náhlých ekonomických zvratů a změn.

Problému anomie věnoval Durkheim pozornost především v souvislosti se sebevraždami, kterou vysvětloval rovněž tlakem sociálního prostředí, ve kterém sebevrazi žijí. Byl první, kdo spojoval sebevražedné jednání s ekonomickým stavem společnosti. Na základě rozsáhlého statistického materiálu došel k závěru, že množství sebevražd kolísá v závislosti na tom, zda společnost se nachází ve stádiu

hospodářské prosperity, či hospodářské krize. Rozlišuje sebevraždy: - egoistická (důsledek osamělosti), altruistická (sebeobětování), anomická (důsledek společenských otřesů).

5.2 Pojetí sociální anomie R. K. Mertona

Durkheimův koncept anomie v první polovině 20. století rozpracoval Robert K. Merton. Shodně s ním tvrdí, že sociální deviace není výsledkem patologické osobnosti, ale je produktem struktury společnosti a její kultury. Podle něho kultura dané společnosti vytváří institucionalizované vzory chování a vymezuje legitimní prostředky a způsoby jednání, vedoucí k dosažení společensky žádoucích cílů. Společnost vymezuje modely chování, společenské cíle a legitimní prostředky k jejich dosažení.

Pokud však tyto cíle jedinec nemůže dosáhnout za pomoci legitimních prostředků, dochází ke konfliktu se sociální realitou a výsledkem je anomie – tedy stav, kdy obecně přijaté cíle jsou v rozporu se společensky schválenými způsoby jejich dosažení. Na tomto základě pak rozvíjí svoji koncepci tzv. adaptivních mechanismů. Lidé volí různé adaptivní mechanismy jako reakci na rozpor mezi hodnotami, které společnost hlásá a legálními prostředky jejich dosahování):

- „Konformisté“ – přijímá kladně jak všeobecně sdílené hodnoty (cíle), tak prostředky k jejich dosahování. /++/

- „Inovátoři“ - sdílejí hodnoty a cíle, ale nelegitimními prostředky. /+ -/

- „Ritualisté“ – odmítají uznávané cíle, rezignují a podřizují se akceptovaným normám. /- +/

- „Odpadlíci“ (retreatisté) – únik a odmítnutí jak žádaných a přijímaných cílů, tak prostředků k dosažení (tuláci, opilci, narkomani). /- -/

- „Rebelové“ – představují v podstatě retreatismus s otevřenou reakcí, se snahou měnit společenskou situaci a nahradit staré cíle a prostředky novými.

Způsob reagování souvisí se sociálním postavením a s příslušností k subkulturám.

V této souvislosti také Merton odhaluje mýtus „amerického snu“, podle něhož mají všichni stejnou příležitost dosáhnout bohatství, úspěch. Děti denně slyší z médií, že se mohou stát významnými osobnostmi, prezidenta nevyjímaje a záleží jen na nich, jak se budou snažit. Merton však jasně ukazuje, že dosáhnout takových met mohou jen někteří. U ostatních pak dochází k frustraci, která může vést k deviantnímu chování.

Všeobecná tolerance k osobním zájmům a jejich jednostranné upřednostňování je výrazem „sociální koroze“, která může vyústit až do rozkladu normativního systému, tedy do stavu sociální anomie (Ondrejko, 2000, 36).

Merton také odmítá Durkheimovo tvrzení, že člověk je od přírody ovládán vášněmi a tvrdí, že vše záleží na socializaci jedince. Deviace je produktem struktury společnosti a její kultury, která vytváří institucionalizované vzory chování vedoucích k dosažení společensky žádoucích cílů.

Mertonovu teorii kriticky modifikoval Albert A. Cohen. Podle něho je delikvence produktem konfliktů mezi kulturou pracující nižší třídy a kulturou středních vrstev. K těmto střetům dochází již ve škole (P. Bourdieu) a v rámci dané subkultury se pak stává legitimní to, co je v majoritní společnosti deviantní.

Pokus o skloubení těchto přístupů (R. Cloward, E. Ohlin) doplňuje Mertonovo rozdělení o dimenzi „agrese“. Ta se objevuje u retreatistů, kteří akceptují násilí.

Otázky

1. Vysvětlete pojem sociální anomie a uveďte příklady.
2. Uveďte v čem je rozdíl v chápání anomie u E. Durkheima a R. K. Mertona.
3. Jaké existují mechanismy individuální adaptace?
4. Jak rozumíte pojmu sociální koroze?

Souhrn

Kapitola pojednává o sociální anomii ve společnosti v pojetí E. Durkheima, který s daným pojmem přišel a v pojetí R. K. Mertona, který tuto teorii rozvinul na základě tzv. „amerického snu“. V závěru jsou obě teorie porovnávány a uveden i kritický pohled na ně.

Literatura

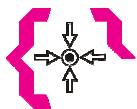
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 18-20.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 35-37.

KOMENDA, A. *Sociální deviace*. Olomouc: UP, 1999.

ONDREJKOVIČ, P. *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda, 2009.

6 Teorie sociální dezorganizace, sociální kontroly, strukturálního tlaku

Cíle

V této kapitole budou přiblíženy další tři sociologické teorie, které se snaží vysvětlit podstatu vzniku sociálně deviantního jednání na základě selhání funkčních mechanismů ve společnosti.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviance, sociální kontrola, sociální dezorganizace, strukturální tlak, konformita.

6.1 Teorie sociální dezorganizace

Tato teorie je spojována s působením tzv. chicagské sociologické školy (základní sférou zájmu byla sociální ekologie). Lidskou společnost je podle této teorie třeba vnímat jako živý organismus, který se od ostatních živočišných forem liší kulturou, tedy systémem uměle vytvořených pravidel (hodnot, norem), který ekologické procesy limituje. Společnost je diferencovaný celek z různých hledisek a tím dochází ke střetu subkultur. Zločinnost a deviantní jednání spojují se sociální situací ve společnosti. Reflektují souvislosti s výraznou diferenciací společnosti (kriminalita se týká především chudinských čtvrtí).

K představitelům patří Florian Znaniecki, Robert E. Park. Sledují, jak v rámci industrializace společnosti dochází v rámci postupující dělby práce ke specializaci. V důsledku toho dochází k vytváření odlišných (někdy konfliktních) hodnot a norem, což je patrné především u etnických skupin přistěhovalců. Střetávání odlišných subkultur snižuje možnosti vnitřní i vnější sociální kontroly. Za situace, kdy je proces sociální kontroly narušen, kdy selhává, dochází, k sociální dezorganizaci, jejímž důsledkem je deviantní jednání.

Pozorovali však další okolnosti vzniku deviantního jednání. Zjistili, že mladiství se nejčastěji dopouštějí deviantního jednání se svými staršími sourozenci, či jako členové gangu. Tedy, že dochází k předávání norem určité subkultury v rámci určitých skupin (vrstevnických, sousedských, příbuzenských, gangu). Podle stoupců této teorie dezorganizované prostředí sousedských (vrstevnických a jiných) vztahů pomáhá produkovat a zachovávat „kriminální tradice“. Pokud se stane takové chování součástí určitých kulturních vzorců, pak se přenáší z generace na generaci. Ti, kteří se narodí v sociálně dezorganizované zóně, jsou vystaveni tlakům jednat deviantně.

Industrializace doprovázená koncentrací velkého množství pracovní síly ovlivňuje populační růst a prostorovou koncentrací migrujícího obyvatelstva a to vede k sociální dezorganizaci. Sociální dezorganizace a střetávání různých subkultur snižuje vnitřní i vnější sociální kontrolu. V městském prostředí lidé akceptují jiné normy než na venkově a jinak reagují na jejich porušování.

Dezorganizované prostředí různých vztahů (vrstevnických, sousedských, příbuzenských) produkuje „kriminální tradice“, výrazná diferenciacie společnosti vytváří naprosto odlišné životní podmínky a různá prostředí (slumové čtvrti) - zločinnost je produktem špatného prostředí. Souvisí to opět s kulturními vzory, např. „kriminální tradice“ vytváří tlak na deviantní jednání.

6.2 Teorie sociální kontroly

Tato teorie se začala prosazovat na sklonku šedesátých let. Představitelé tohoto přístupu jej prezentují jako náhradu předcházejících teorií (anomie, subkultury). Podle této teorie je porušování norem tak přitažlivé, prospěšné, že se stává samo o sobě silnou motivací. Výchozí premisou je, že porušování norem přináší užitek, prospěch. Zatímco předcházející teorie se ptají, proč někteří lidé takto jednají, teorie sociální kontroly se ptá „proč to ostatní nedělají také“?

Tato teorie předpokládá, že porušování norem je přirozené a stát se deviantem není vůbec problém. Většina lidí se nechová deviantně, protože nechce přijít do konfliktu s existující sociální kontrolou. Lidé jsou konformní, pokud působí sociální kontrola. Příčinou deviantního chování je pak oslabení, či absence této kontroly, selhávání kontrolních mechanismů. Většina lidí tedy nejedná deviantně pouze v důsledku působení sociálního tlaku různých institucí, které mají regulovat individuální zájmy tak, aby se příliš neodchylovaly od zájmů celku. Pokud tento tlak je nedostačující, otevírá se prostor pro porušování norem, cesta k deviantnímu chování. Mechanismy kontroly lze v zásadě rozlišit na vnitřní (autokontrola v důsledku internalizace norem) a vnější (realizované okolím, různými institucemi). V prvním případě jsou důsledkem výčitky, pocit viny, ve druhém udělování různých sankcí (sociální odměny za konformitu, tresty za porušování norem). Sociální kontrola je ve společnosti zabezpečována různými mechanismy (o tom viz kapitola 1.2).

Někdy bývá tato teorie označována také jako teorie racionální volby. Travis W. Hirschi věnuje v té souvislosti značnou pozornost vlastnímu lidskému chování. Jedinec není k deviantnímu jednání nucen, je to důsledek volby (zvážení, zda se takové jednání jeví jako prospěšné). Přitom lidé, kteří požívali úctu, mohou v souvislosti s deviantním jednáním ztratit práci, rodinu, přátele.

To že dochází všeobecné toleranci k osobním zájmům, jejich jednoznačné upřednostňování je výrazem „sociální koroze“, která je předzvěstí sociální anomie. Z hlediska tohoto přístupu se jeví jako nejpodstatnější to, že chybí především vnitřní kontrola.

V této spojitosti srovnej s teorií morálního vývoje L.Kohlberga!

6.3 Teorie strukturálního tlaku

Jde o jistou verzi již zmíněné teorie sociální dezorganizace. Deviantní jednání se spojuje se sociální situací. Jedná se o situace, kdy lidé jednají pod určitým tlakem. Sociální diferenciacie je to, co produkuje strukturální tlak. Předpokládá, že v každé společnosti vznikají situace, na něž určitá část populace reaguje chováním odchylným od norem (chudoba plodí zločin, bída vede k prostituci). K určitému tlaku na deviantní jednání dochází např. v důsledku nezaměstnanosti. Někdy má tento tlak formu přímo nátlaku, vydírání, vyhrožování a možnost volby je v tom případě velmi složitá.

Lidé, kteří až dosud ve svém okolí požívali úctu (sociální odměna) mohou být označeni za devianty a ztratit svou prestiž, stejně tak mohou být pokutováni nebo

uvěznění (sociální trest). Tento tlak resp. jeho absence sehrává např. roli i v souvislosti s nárůstem rozvodovosti v průběhu druhé poloviny 20. století. Tato teorie funguje i v mimořádných krizových životních situacích jako jsou živelné pohromy, katastrofy, různé havárie apod., kdy lidé zneužívají těchto situací a dochází k činům, které lze označit až jako hyenismus.

Otázky

- 1) V čem spočívá podstata teorie dezorganizace?
- 2) Vysvětlete pojem strukturální tlak
- 3) Za jakého předpokladu jednají lidé konformně podle teorie sociální kontroly?
- 4) Jaké existují mechanismy sociální kontroly?
- 5) Které instituce ve společnosti mají kontrolní povahu?

Souhrn

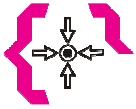
Obsahem kapitoly je seznámení s dalšími sociologickými teoriemi a to teorií sociální dezorganizace, která vychází z toho, že společnost je výrazně diferencována a dochází k odlišným normám v jednání a tím také ke střetu těchto subkultur. Dále seznamuje s teorií sociální kontroly, která vidí podstatu vzniku deviantního chování v selhávání kontrolních mechanismů společnosti a nakonec teorie strukturálního tlaku, která vidí příčinu v situacích vznikajících ve společnosti za různých okolností, které vytváří určitý tlak, či přímo nátlak na to, aby určití lidé v daných situacích jednali deviantně.

Literatura

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 20-21.

7 teorie kulturního přenosu, teorie etiketizační

Cíle

Cílem této kapitoly je seznámit se sociologickými teoriemi kulturního přenosu a teorií etiketizační, jejich podstatou a přiblížit, jak tyto teorie vysvětlují vznik sociálně deviantního jednání.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, primární a sekundární deviace, etiketizace, kulturní přenos, subkultura.

7.1 Teorie kulturního přenosu

Tato teorie navazuje na předcházející a zdůrazňuje přenos určitých norem v rámci kultury dané společnosti, které mohou vést k deviantnímu chování. Nejsystematičtější tento přístup k výkladu deviantního chování propracoval Edwin H. Sutherland (1883-1950). Vychází z představy, že kriminální jednání není v osobnosti samé (zděděno), ale je naučené v procesu komunikace s druhými, v procesu socializace, především v primárních skupinách (rodina, vrstevníci), kde dochází k přejímání vzorců deviantního jednání.

Deviantní chování je naučeno stejným způsobem jako chování konformní, totiž interakcí s ostatními lidmi. Vzniká v určitých subkulturách, v nichž je pokládáno v zásadě za normální.

Takto se dá vysvětlit i např. vysoký výskyt sebevraždnosti v Japonsku, kde v kultuře tohoto národa je tento akt interpretován zcela jinak (jako projev odvahy, hrdinství), než v naší kultuře, v zemích poznamenaných křesťanstvím (hřích, projev zbabělosti, psychické poruchy). Tak lze např. vysvětlit i vysokou toleranci ke konzumaci alkoholických nápojů v naší společnosti.

Edwin H. Sutherland říká, že podstatné jsou ty sociální procesy, kterými dochází k přenosu nekonvenčních norem z generace na generaci. Je to spojeno s existencí různých subkultur obsahujících tyto vzorce (zpravidla v nižších sociálních vrstvách). V takovém prostředí prospěch z porušování norem převažuje nad nepospěchem a vytváří se prostor pro nelegální aktivity.

Waltr Miller Sutherlandovu teorii obohacuje o paradigma „kulturního přenosu“ a spojuje otázku přejímání vzorů negativního chování s rodinou. Podle něho se člověk stává deviantem tak, že od narození přijímá příslušné vzory takového chování od svých rodičů (příp. příbuzných). Kriminogenní vzorce se podle něho objevují převážně v nižších společenských vrstvách.

7.2 Teorie etiketizační (labelling)

V šedesátých letech se objevuje tzv. teorie „labellingu“. Východiskem této teorie je jeden z nejvýraznějších sociologických směrů 20. století – symbolický interakcionismus. Patří k teoriím novějším, která nevychází z jednoznačného klasického pohledu, že chování je "protiprávní" nebo "nemravné" proto, že jedinec zvolil "protiprávní", či "nemravný" postup dosahování určitého cíle.

Podle jeho zakladatele G. H. Meada lidé jednají na základě významu, který přisuzují určitým objektům. Tento význam se tvoří v interakci s druhými lidmi. Každý člověk zaujímá ve společnosti určité sociální role. Určité role přijímáme právě v důsledku této interakce s jinými.

Na základě tohoto přístupu je vysvětlováno i sociálně deviantní chování. Jestliže někdo začne nadměrně pít v důsledku nějakého neúspěchu (v lásce, podnikání apod.) hovoříme o primární deviaci. Podobně však může člověk jednat i na základě toho, že v určitých životních situacích je okolím jeho jednání označováno za deviantní. Je-li za své chování odsuzován, stigmatizován, pak se začne podle toho ve svém jednání řídit. Ve chvíli kdy je člověk „označen“ za devianta zůstává mu toto stigma (např. „kriminálník“, „ožrala“).

Dítě, které kolem sebe bude neustále slyšet, že z něho nikdy nic nebude, že stejně skončí v kriminále, přijme roli člověka, který je k této dráze předurčen.

Podle této teorie je zásadní a důležité to, jak okolí (společnost) určité jednání vnímá, jak lidé na takové chování reagují, jak je posuzují. Žádné jednání není deviantní samo o sobě, rozhodující je, jak jedincovo chování vnímá okolí. Chápe deviaci jako výslednici efektivního označování některých lidí za devianty jinými sociálně významnými lidmi. Deviantním se jednání stává teprve ve chvíli, když je jako deviantní posuzováno a začne vyvolávat odmítavou reakci. Rozhodující je tedy význam, který je tomuto jednání přisuzován těmi, kteří je hodnotí. V tomto směru mohou existovat značné rozdíly v různých subkulturách). Něco ukrást ještě nemusí znamenat být zloděj. Může jít o neobjektivní paušalizující pohled, který není zcela v souladu s obecně platnou normou, např. minoritních skupin majoritními, jednoho pohlaví druhým, chudých bohatými apod.

Nejznámější představitelé jsou:

Edvin Lemert

- rozlišuje primární a sekundární deviaci
- stigmatizací dochází k „sekundární deviaci“
- v tomto smyslu mohou sehrávat roli také mocenské struktury
- významný je soubor rolí, které jedinec zastává.

Howard Becker, Kai Erikson

- pokládání za zakladatele teorie labellingu,
- připouští polyetiologický přístup,
- jednání se stává deviantním teprve tehdy, když ze strany společnosti (okolí) vyvolá odmítavou reakci,
- významnou roli v tomto procesu sehrávají morální autority,
- stigmatizace představuje dva aspekty: jednání, které je posouzeno jako deviantní a jedince, jemuž je nálepka přisouzena,
- k etiketizaci vždy dojít nemusí.

Otázky

1. V čem spočívá obsah pojmu kultura?
2. V jakém procesu dochází ke kulturnímu přenosu a v čem je jeho podstata?
3. Co je jádrem symbolického interakcionismu?
4. V čem spočívá rozdíl mezi primární a sekundární deviací?
5. Jak dochází k etiketizaci?

Souhrn

Obsahem kapitoly je charakteristika teorie kulturního přenosu, která vysvětluje vznik deviantního chování jako důsledek vzorů, jež si člověk osvojuje v průběhu socializace. Dále je uvedena teorie etiketizační, její východiska spočívající v symbolickém interakcionismu a to, že deviantní chování vidí jako důsledek stigmatizace okolím.

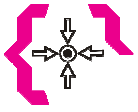

LITERATURA

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 195-217.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 41-86.

8 Teorie polyetiologická, charakteristika sociálních deviací a jejich třídění

Cíle

Obsah kapitoly pojednává o polyetiologickém přístupu k výkladu sociálně deviantního jednání, dále popisuje toto jednání a přináší jeho různá možná třídění. .

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, polyetiologická teorie, jednání konformní, nonkonformita, asociální jednání, antisociální jednání, delikventní chování.

8.1 Teorie polyetiologická

V průběhu osmdesátých let se v oblasti zkoumání sociálně deviantního chování objevuje zřetelná snaha o integraci jednotlivých sociologických koncepcí a dokonce o interdisciplinární přístup. Přispěly k tomu nepochybně nové objevy především v oblasti humánní genetiky, psychiatrie, ale i dalších vědních oborů.

Tento přístup nahrazuje tradiční monokauzální model multifaktorovým, který zdůrazňuje kombinaci příčin biologických, psychických a sociálních při vzniku deviantního chování. Základy tohoto přístupu lze nalézt u amerických kriminologů manželů S. a E. Glueckových. Za hlavní příčiny delikvence pokládali tyto činitele: 1. duševní zaostalost, 2. charakterová nestálost, 3. deficitní rodinné prostředí a 4. zlí přátelé.

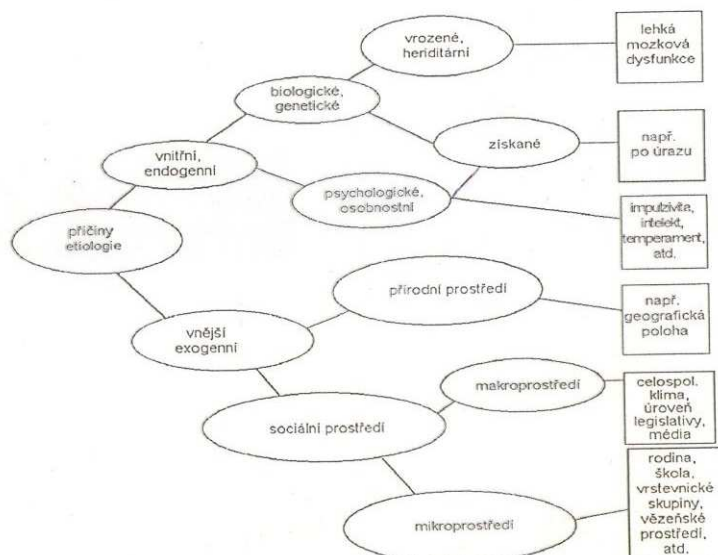
Polyetiologická teorie tedy jakoby dává do jisté míry za pravdu všem předcházejícím a představuje jakousi jejich kombinaci. Přístup, který vychází z toho, že příčina deviantního chování není nikdy jedna jediná, ale že jich bývá celá řada, je označován jako multifaktorový.

Všechny uvedené teorie, přístupy při výkladu sociálních deviací, hledání příčin sociálně deviantního chování je možné shrnout do následujících tří základních typů:

- Prvý bývá označován anglickým termínem „Kinds-of-people“ neboli existují určití lidé, kteří mají tendenci volit chování mimo normy bez ohledu na životní situace. Koresponduje v zásadě s biologickými teoriemi.
- Druhý „situační“ jakoby obráceně předpokládá, že každý v určitých životních situacích (navozujících sociální deviace) může být potencionálně deviantně jednajícím. Odpovídá sociologickým přístupům.
- Pohled „konjunktivní“ spojuje oba předcházející typy v tom smyslu, že v určitých (ohrožujících, rizikových) situacích určití lidé se chovají určitým (deviantním) způsobem. Tento typ je v souladu s teorií polyetiologickou, tedy přístupem multifaktorovým, který odpovídá současnému vědeckému poznání.

Dokazuje to např. 30 let výzkumu vlivu televize na nárůst násilí v USA. V r. 1992 výkonný výbor Americké psychologické asociace pro vliv televize na společnost prohlásil, že negativní účinky jsou nadevší pochybnost a to především na děti, jež

jsou k násilnému chování disponovány a) dědičnými a konstitučními faktory, b) rodičovským nezájmem, c) příslušností ke skupinám, jež sdílejí deviantní normy. Z hlediska multifaktorového přístupu můžeme v zásadě rozlišit příčiny endogenní a exogenní. Podrobnější pohled na multifaktorový přístup poskytuje následující schéma:

Diskuse stran *příčin a důsledků patologických norem a chování* se zpravidla odvíjejí od zřejmě nikdy neukončené diskuse o tom, zdali je vinen dotyčný jednotlivec či zda je odchylka od normy produktem nedokonalé společnosti. Společnosti, neschopné či neochotné absorbovat či neutralizovat odlišnosti od konvenčního stavu. Ve společnosti *postmoderní nezakotvenosti trvalých hodnot*, odmítání tradice a zaměřeností na proměnlivost těkavých zážitků pak při absenci dominantní ideologie nabývá na významu prohlubující se propast sociálních nerovností, posedlost výkonem, odlišující individualizace, odpor k autoritám na úkor obdivu k celebritám. Atomizace společnosti, ekologické problémy a existence nekontrolovatelného terorismu pak přináší zintenzivnění některých forem patologického chování. Zatímco společenský vývoj naší kultury a civilizace poslední tři století svedl boj za lidská práva na poli občanském, politickém a sociálním, je současnost poznamenána absencí jakékoli jednotící hodnotově homogenní a společenským konsenzem ukotvené vize: „Vizí současnosti je absence jakékoli vize. A to je pro člověka špatné, člověk perspektivu, vizi potřebuje“ (Mühlpachr, 2008, s. 8).

Současný vypjatý individualismus a účelový dynamismus však není vizí, nýbrž výrazem individuální neúcty k ostatním či ekonomickém sobectví. Souběžná sexuální revoluce, intelektuálně deformující působení masové kultury, postupující sekularizace, stárnutí populace a silící projevy extremismu pak resultují v růstu permisivity společnosti, v ovzduší celkové tolerance či lhostejnosti k společensky nežádoucím či přímo protisociálním jevům.

8.2 Sociální deviace a jejich třídění

Vydeme-li z uvedené definice sociálně deviantního chování, pak je to každé chování, které se odchyluje od norem platných v dané společnosti. Podle vztahu k sociálním normám lze sociální deviace členit (podle P. Ondřejkoviče, 2009):

- Normokonformní chování
- Nonkonformní chování
- Deviantní - disociální
 - asociální, antisociální,
 - delikventní
 - kriminální

Všechny sociální deviace lze rozdělit (pracovně) do jakýchsi tří rovin, podle stupně závažnosti a společenské nebezpečnosti:

- *Negativní sociální jevy* jsou jevy, které se objektivně vyskytují prakticky v každé společnosti a které nabírají na závažnosti až ve chvíli, kdy jejich výskyt překročí jistou únosnou hranici. Pak se stávají pro společnost jistou zátěží a způsobují řadu problémů. Jako příklad bychom mohli uvést nezaměstnanost, feminismus, homosexualitu, rozvodovost, úrazy, nemocnost, pokles porodnosti, bída ap.
- *Asociální jednání* je již závažnější, protože (ať již záměrně či nezáměrně) narušuje zájmy politické, ekonomické, morální základy společnosti. Společným jmenovatelem všech těchto deviací je agresivita. Patří sem výtržnictví, pornografie, šikana, působení extrémních hnutí, sekt. Jestliže jedinec či skupina porušuje normy jaksi vědomě, aniž přitom zpochybňuje platnost těchto norem, pak hovoříme o jednání aberantním.
- *Sociálně patologické jevy* jsou ty, které z hlediska fungování společnosti pokládáme za nejproblematičtější, nejnebezpečnější a mají největší negativní důsledky. Často mají souvislosti chorobné. K těm nejtypičtějším řadíme kriminalitu, toxikomani, prostituci, sebevražednost.

Nakonec ještě třeba dodat, že deviantní chování je často řetězcem různých konkrétních deviací, z nichž jedna vyvolává další. Na počátku stojí např. bída, kterou lze pokládat za společenskou deviaci, od ní se pak odvíjí trestná činnost, prostituce, k tomu přistupuje alkoholismus, či jiné závislosti a nakonec takový člověk končí sebevraždou.

V zásadě lze souhlasit s K. Večerkou, když říká, že „zatímco jevy sociálně deviantní se posuzují vzhledem k normě, o jejíž zakotvenosti v realitě se nespokulujeme, sociálně patologické jevy se posuzují vzhledem k důsledkům, které ve společnosti působí“ (2007, 167).

Otázky

1. Jak rozumíte vícefaktorovému pojetí etiologie sociálních deviací?
2. Jak lze všechny sociální deviace uspořádat?
3. Do jakých tří typů lze shrnout všechny teoretické přístupy k výkladu sociálně deviantního jednání?
4. Je možno mezi příčiny deviantního chování zařadit i faktory přírodní?
5. Uveďte nejdůležitější exogenní příčiny sociálních deviací.

Souhrn

Obsahem kapitoly je seznámení s polyetiologickou teorií, která završuje celý vývoj v hledání příčin a vzniku sociálních deviací. Tato teorie z druhé poloviny 20. století chápe deviantní chování jako důsledek působení celé řady faktorů a to jak povahy endogenní (vrozené dispozice), tak exogenní (veškeré vlivy prostředí, včetně přírodního).

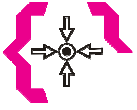

Literatura

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 22-29.

MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: PdF MU, 2008

9 Příčiny endogenní

Cíle

Seznámit s podstatou endogenní determinace deviantního chování, tedy s příčinami, které lze vystopovat v osobnosti samé. Dále analyzovat tyto jednotlivé možné příčiny a jejich vliv na deviantní jednání.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, endogenní příčiny, genetické dispozice, vrozené dispozice, získané dispozice, dědičnost

9.1 Vrozené dispozice

Jimi rozumíme všechny příčiny, které mají povahu biologickou a jedná se tedy o faktory mající původ v dědičnosti a dále faktory, které mají původ v prenatalním období vývoje plodu. O působnosti těchto faktorů pojednávají biologické teorie, o kterých již byla řeč.

Pokud se jedná o příčiny první kategorie, máme dnes k dispozici řadu seriózních poznatků, které ukazují, že v určité míře i zastánci biologických teorií měli pravdu a nelze je jednoznačně zavrhnout. Je třeba však vidět, že genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu či hyperaktivitu, ale tyto vlohy nevedou přímo k deviantnímu chování, nýbrž pouze zvyšují pravděpodobnost, že v souvislosti a v kombinaci s dalšími faktory může k takovému jednání dojít.

K osvětlení působení genetických dispozic přispěly již zmíněné výzkumy adoptivních dětí, dětí z rodin recidivistů a především studie dvojčat porovnáující výskyt určitého znaku mezi skupinou jednovaječných a dvojevaječných (podrobněji o tom viz kapitola 3).

Novější studie opřené o velké populační vzorky ukazují, že shoda v kriminálním jednání je dva až třikrát větší mezi jednovaječnými, než mezi dvojevaječnými dvojčaty. Tato shoda se pohybuje okolo 35% (u dvojevaječných pouze 13%). To však znamená, že asi 65% jednovaječných dvojčat se v kriminálním jednání neshoduje a z toho plyne, že vliv prostředí má o něco větší váhu než vlivy genetické zátěže.

Dalším faktorem, který může přispět k deviantnímu jednání, je syndrom LMD dnes nazývaný jako syndrom hyperaktivity. Postihuje podle některých pramenů od 5 do 10% populace (častěji chlapce než děvčata). Poslední poznatky ukazují, že projevy hyperaktivity nemizí v období dospívání, jak se dříve uvádělo, ale přetrvávají a mají charakter zvýšené impulzivity, agresivity, sníženého sebehodnocení. Nové studie uvádějí, že 16-30% mezi mladistvými trestanými tvoří právě hyperaktivní jedinci (Matoušek, 1998, s. 29).

Samozřejmě se na vzniku deviantního chování mohou podílet také dispozice psychopatického rázu. Projevuje se to sníženou sebekontrolou, nižší tolerancí k chování jiných, vyšší impulzivitou, citovou chladností, větším zaměřením na sebe, pocity nadřazenosti.

Ke geneticky disponujícím faktorům lze přiřadit i snížený intelekt. Ten představuje pro člověka handicap v mnoha situacích (především obtížnější rozlišování jednání, které je ještě v normě, a které již je mimo normu) a může se pak podílet na deviantním chování. Testováním vězňů bylo zjištěno, že především u násilných trestných činů a hlavně sexuálně laděných se v převážné míře jedná o lidi s IQ na hranici nebo pod hranicí průměrné inteligence.

Někdy i samo pohlaví se svým způsobem podílí na deviantním jednání. U osob, které stanuli před soudem je poměr mužů k ženám asi 6:1, ve výkonu trestu pak v průměru asi 30:1. Mužské pohlaví také zřetelně převažuje u sebevražedného jednání stejně jako u závislosti na alkoholu. Podobně je tomu např. mezi bezdomovci. V souvislosti s výrazným emancipačním procesem se ovšem v některých případech (např. v konzumaci alkoholu) začínají tyto výrazné rozdíly stírat.

Také studie o chromozomálních změnách přináší některé poznatky, které ukazují na to, že tyto změny mohou vést např. k selhávání v zátěžových situacích. Pak zůstává otázkou, jak, vzhledem k dalším souvislostem, bude ono selhání vypadat. Může znamenat určitý kolaps, ale také může vyústit v jednání, které bude mít deviantní charakter.

Některé výzkumy vedly k novým objevům. Tak např. na Kalifornské univerzitě zkoumali vzorky mozkové tkáně 70 mrtvých osob. V polovině případů šlo o alkoholiky. Ukázalo se, že tzv. dopaminový gen, který ovlivňuje schopnost buněk vstřebávat dopamin, jeden z chemických neurotransmiterů, (je spojován s požitkářskými sklony) se vyskytoval u 77% alkoholiků, ale jen u 28% osob kontrolní skupiny (tedy lidí, kteří nepili). Podobně se v poslední době objevila diskuse o genu, který kontroluje činnost enzymu MAOA (monoamin oxidázy A). Jak výzkumy ukázaly u osob s nižší hladinou tvorby tohoto enzymu lze předpokládat, že se s větší pravděpodobností uchýlí k antisociálnímu jednání. Rizikovou skupinu pak tvoří především ti, kteří kromě této genetické zátěže byli také v dětství objektem týrání.

Pokud se jedná o faktory, které mají negativní vliv na vývoj plodu a mohou se podílet na deviantním jednání, jsou spojeny především se životostí gravidní ženy. Bylo např. zjištěno, že nikotin může mít vliv na zvýšenou agresivitu a tedy, že ženy kuřačky rodí agresivnější děti. Podobně negativně může ovlivnit vývoj plodu alkohol či jiné drogy.

Vedle životostí mohou působit na plod v negativním smyslu také různé nemoci či úrazy těhotné ženy. Někdy je to i otázka komplikovaného porodu, který může zanechat na dítěti jisté stopy, projevující se různým způsobem v pozdějším věku.

9.2 Získané dispozice

Vedle genetických dispozic lze k endogenním činitelům připočítat i ty znaky a vlastnosti osobnosti, které se na podkladě těchto dispozic utvářely v průběhu vývoje po narození. Nejde tedy o faktory vrozené ale získané a to především v raném dětství. V této souvislosti lze např. hovořit o tzv. nechtěných dětech, které na svět nikdo nevíta nebo o deprivacním syndromu. Stejně tak se může na vzniku negativních rysů osobnosti zapříčiňujících deviantní chování podílet styl rodičovské výchovy. Již jsme zmínili výchovu tvrdou spojenou s tělesnými tresty, stejně tak negativní dopady může mít výchova příliš liberální, laxní, zanedbávající.

Určité dopady do jednání dospělého člověka mohou mít i prodělané choroby či úrazy v dětství. Příčiny selhávání či různých deviací dospělého člověka, které mají kořeny v raném dětství, hledají především představitelé hlubinné psychologie.

Člověk, který jedná deviantně, má vždycky narušenou morálku. V této souvislosti jsou stále aktuální úvahy o morálním vývoji tak, jak o něm pojednává Kohlberg. Dalšími znaky, které mohou vést k deviantnímu chování, jsou komunikativní dovednosti a způsob řešení konfliktů. Jedinci, u nichž se vyvinula snížená schopnost vnímat sociální významy lidského jednání, schopnost hůře tolerovat dvojznačnost v sociální komunikaci, řešit konflikty zkratovitě, příp. agresivně mají zákonitě blíže k antisociálnímu jednání.

Podle jiných výzkumů mezi rizikové faktory patří: zvýšená impulzivita, nízká úzkostnost, malá závislost na odměně, nízká odolnost vůči stresu, nízká adaptabilita. To vše může být výsledkem působení vlivů z prostředí, v němž jedinec vyrůstá, ovšem to už se do jisté míry dotýká vlivů exogenních, o nichž bude řeč v následující kapitole.

Otázky

- 1) Uveďte, jak mohou genetické dispozice zapříčinit deviantní chování.
- 2) Které konkrétní důkazy pro genetickou determinaci sociálních deviací máme k dispozici?
- 3) Co se rozumí vrozenými příčinami sociálních deviací?
- 4) Uveďte některé příčiny sociálních deviací, které mohou být vrozené, ale nejsou dědičné.
- 5) Jak mohou zafungovat v případě deviantního chování příčiny získané?

Souhrn

Obsahem kapitoly je seznámení se s genetickými dispozicemi, které mohou vyvolat deviantní jednání, stejně tak jako dispozice, které vznikají v průběhu prenatálního vývoje dítěte. To vše jsou dispozice vrozené. Vedle toho lze hovořit o endogenních dispozicích získaných. Jedná se o faktory, které mají vliv na vývoj osobnosti v raném dětství a mohou ovlivnit další vývoj a jednání osobnosti deviantním směrem.

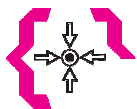

Literatura

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 20-21.

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, s.21-

10 Příčiny exogenní

Cíle

Seznámit s podstatou exogenní determinace deviantního chování, tedy s příčinami, které působí z vnějšího prostředí. Jedná se především prostředí rodiny, školy, vrstevnických skupin, ale také vlivů lokálních či vlivů z makroprostředí, především vlivu médií. Budeme tyto jednotlivé faktory charakterizovat a analyzovat jejich vliv na deviantní jednání.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, exogenní příčiny, rodina, škola, vrstevníci, společnost, média.

10.1 Prostředí rodiny

Ze všech exogenních činitelů se v první řadě jedná o podněty objevující se v prostředí rodiny. Rodina je tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháváním vede k deviantnímu chování potomků. Funguje zde něco, co bývá označováno jako „sociální dědičnost“. Člověk si odnáší z rodiny základní vzorce a modely jednání pro celý svůj život.

Jako společenská instituce prošla a prochází rodina i v posledních letech jistými proměnami, které v mnoha směrech vytvářejí složitější situaci pro výchovu a formování osobnosti. V zásadě lze rozdělit rodiny, které selhávají v procesu formování osobnosti svých potomků do tří kategorií.

- Za první rodiny, které se nemohou dost dobře zhostit onoho úkolu (např. z důvodu nemoci, složité ekonomické situace, mimořádného časového zaneprázdnění). Sem lze svým způsobem zařadit i prostředí rodiny neúplné.
- Druhou kategorií tvoří rodiny, které nedovedou, nezvládají úkoly spojené s výchovou dětí, nejsou schopny vytvořit nezávadné prostředí a zabezpečit bezproblémový vývoj osobnosti. Důvody vychází převážně z vlastních osobnostních dispozic (intelektová úroveň, malá připravenost pro rodinný život).
- Třetí typ rodiny představuje ty, kde rodiče ani nechtějí se podílet na výchově svých dětí, kde z různých důvodů se dítě jeví jako překážka. Do jisté míry se to může týkat atmosféry v dnešních stále častějších dvoukarierových manželstvích. Nejčastěji se však jedná o rodiny, kde jsou přítomny sociálně patologické jevy (např. otec recidivista, matka prostitutka).

Konkrétních faktorů, které mohou v rodinném prostředí působit na vznik deviantního chování, je celá řada od demografických znaků počínaje (např. extrémně mladí či staří rodiče, velký počet dětí, ale stejně tak je složitější i výchova jedináčka), přes faktory kulturní (způsob trávení volného času, životní styl), až po vnitřní vazby, (v první řadě citový vztah rodičů k dítěti).

V poslední době přibývá rodin, které jen s obtížemi plní své základní funkce. V případech, že rodina neplní funkce, které by měla a je shledávána jako dysfunkční

nebo afunkční, je zde určité riziko, že nedojde ke správnému vývoji dítěte. V takovýchto situacích dochází k vnitřnímu rozkladu rodiny, k vážným poruchám a v důsledku toho, je ohrožena socializace jedince. Rodiče se poté mohou dopouštět zanedbávání dítěte či mladistvého, které vede k citové deprivaci. Zanedbávání se objevuje u rodičů, kteří jsou sami anomální osobnostmi, žijí v nedostatku či o dítě nejeví žádný zájem. Následky takovéto citové deprivace se projevují i do budoucího života deprivovaného jedince. Ti poté mají problémy v mezilidských vztazích, problémy se sebeovládáním, s nedostatkem sociální citlivosti nebo nemají dostatek ohledu k druhým či nejsou schopni nést odpovědnost za sebe a své chování. Výzkumy potvrzují, že zanedbávání či případné týrání dětí, velmi zvyšuje pravděpodobnost, že se během dospělosti dostanou do konfliktu se zákonem.

Kromě poruch funkcí rodiny a poruch ve výchově můžeme najít i další negativní jevy rodinného prostředí, které mají či mohou mít vliv na vznik delikventního chování. Rizikovým faktorem pro dítě je rodina, kde je rodič/e *anomální osobností*. Rizikové jsou především rodiny alkoholiků, toxikomanů, asociálních jedinců, jedinců s poruchou osobnosti nebo emočně chladných rodičů.

Jak poukazuje Matoušek a Kroftová (1998, s. 45) rodič, který se sám chová delikventně a má projevy „sociální nepřizpůsobivosti“, zvyšuje pravděpodobnost deviantního jednání. To jestli rodina bude vhodně fungovat a poskytovat jedinci kvalitní zázemí záleží i na tom, jak moc se rodiče o dítě zajímají, kolik času s ním tráví a věnují se mu.

Samostatnou kapitolou je způsob výchovy, uplatňování disciplíny. Rodiče se celkově méně starají o vytvoření zábran, které by bránily delikvenci dítěte. Nebo můžeme jejich styl výchovy považovat za nekonzistentní. Pod tímto pojmem rozumíme situaci, kdy rodiče jednou jedince za přestupek příliš trestají a jindy ho téměř netrestají nebo to opomíjejí. A tak můžeme hovořit o tzv. *neuvědomělém rodičovském povzbuzování* mladistvého do delikventního chování. Stává se, že rodič dítě nenápadně povzbuzuje k chování, které mu naoko zakazuje nebo neschvaluje. Dítě se totiž identifikuje nejen s chováním dospělého, ale i s jeho skrytějšími přáními (Matoušek, Kroftová, 1998).

P.Sak sledoval vztah mezi tělesnými tresty v dětství a pozdějším sociálním selháváním. S nedelikventní mládeží srovnával čtyři soubory: vězně, prostitutky, narkomany a svěřence diagnostického ústavu. Všechny tyto soubory měly podle vlastního vyjádření vyšší průměrnou hodnotu razance tělesného trestání v původní rodině než soubor kontrolní, přičemž nejtvrďší ze všech čtyř sociálně selhávajících skupin byly jako děti trestány prostitutky (Sak, 1996).

Jedním z fenoménů, který se objevuje v dnešní době poměrně často, je *rozvod* rodičů. Rozvod sám o sobě je zátěží pro dospělé natož pak pro děti. Nelze samozřejmě konstatovat, že díky rozvodu je jisté, že se dítě či mladistvý bude chovat rizikově nebo delikventně. Následky zátěže se mohou projevovat např. ve vzorcích chování až v pubertě nebo na počátku dospělosti, kdy do extrémně mladých manželství vstupují mladé dívky i muži, a to především z rozvedených rodin, ve kterých se sama matka vdávala v mladém věku.

Mnohdy je předpokládáno, že rozvod přispěje ke zlepšení vztahů, atmosféry, že dojde k uklidnění. Ovšem ukazuje se, že většinou pokračuje stresující atmosféra plná napětí a sporů.

Po rozvodu v drtivé většině případů bydlí každý z rodičů zvlášť. Vznikají problémy, kdy a kde bude dítě bydlet, žít. Pokud jsou děti vychovávány jen jedním z rodičů (ve většině případů matkou), mají podle mezinárodních studií více psychických a zdravotních problémů, horší výsledky ve škole a také více střetů se zákonem, než děti, které vyrůstají s otcem i matkou. „Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum

jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna“ (Matoušek, Kroftová, 1998). A tak chlapci žijící bez otce nebo s otce nevlastním mívají větší sklon k přestupování zákona. Můžeme tedy konstatovat, že „*nepřítomnost rodičovské postavy v rodině*“, je rizikovým faktorem pro dítě či mladistvého. V rodině, kde se objevuje u dítěte nebo mladistvého delikventní chování, chybí nejčastěji otec. Syn tudíž postrádá mužský vzor, s kterým by se mohl identifikovat. Dcera postrádá také model mužského chování.

Vztah k delikventnímu chování dětí a mladistvých má i *způsob řešení konfliktů* v rodině. Je prokázáno, že jedinci žijící v rodině, ve které je příliš otevřených konfliktů mezi rodiči i sourozenci, mívají větší sklon ke kriminálnímu chování, oproti dětem vyrůstajícím v klidném rodinném prostředí. V takovéto rodině se vyskytuje mnoho obviňování, agresivní obrany, nevěcné a emoční diskuse (Matoušek, Kroftová, 1998). V poslední době se vážným problémem stává sociálně ekonomická situace rodin. Rizikové se jeví oba extrémy. Na jedné straně výrazně přibývající počet rodin, žijících na hranici životního minima, na druhé straně rodiny žijící v nadměrném blahobytu.

V prvním případě rodina a v důsledku toho i děti ve snaze vyrovnat se okolí jsou pod tlakem a to vede často ke kriminálnímu jednání. Je prokázáno, že v těchto rodinách pod vlivem chudoby dochází také k nárůstu agresivity, alkoholismu, sebevražedným pokusům. Děti z těchto rodin se také často stávají obětí šikanování.

Stále sice platí, že jako nejpříznivější živná půda kriminálního chování se jeví nejnižší vrstvy společnosti, s nejnižší kvalifikací a nejvyšší nezaměstnaností, ale výrazně narostlo toto jednání i v rodinách velmi dobře situovaných. Toto přelévání kriminality do lépe situovaných vrstev se dá interpretovat jako následek klesajícího vlivu rodiny na chování dospívajících ve všech společenských vrstvách. Často to souvisí i s tzv. „zpeněžováním dětství“, s neúměrnou výší kapesného a to je situace, která může vést k dalším deviantním projevům jako je alkohol, drogy, patologické hráčství.

10.2 Prostředí školy

V souvislosti s rozvojem dětské osobnosti je dalším činitelem, který může přispět k utváření deviantně jednajících osobnosti škola. Od školy veřejnost, především rodičovská vždycky očekávala a očekává asi více než je tato primární výchovně vzdělávací instituce sto sama splnit. V současnosti požadavky na ni neustále vzrůstají. Jen stěží se jí daří naplňovat trojici moderních ideálů tak, jak je formuluje E. Walterová.

Prvý označuje jako rovnováhu a myslí tím vyváženost např. mezi sociálním a osobnostním rozvojem žáka, mezi standardem a respektováním individuálních rozdílů, či akceptováním zvláštností regionálních, národnostních apod. Spravedlnost jako druhý cíl znamená vyrovnávání podmínek, zvláště pro skupiny znevýhodněné (zdravotně, sociálně, ekonomicky, jazykově) a konečně třetí cíl kompetentnost vztahuje k vybavení člověka takovými dovednostmi a vlastnostmi, aby byl schopen rozhodovat o své budoucnosti, spolupracovat a účastnit se společného rozhodování, být vstřícný, solidární a podporující lidskou soudržnost (Walterová, 1994).

Plnění těchto cílů komplikuje často školský systém a sama škola jako instituce (organizace práce, režim, formulace požadavků). Učitel se stává pro dítě nejvýznamnější osobou ve škole. Učitel se stává autoritou, která konkuruje autoritě rodičů i vrstevníků. S přibývajícím věkem ale nabývají na významu vztahy mezi vrstevníky.

Zásadní se jeví sociálně psychické klima ve třídách a v celé škole. Atmosféra ve třídách vytváří často podhoubí pro šikanu. Žáci si ve třídě vyvářejí svoji vlastní „subkulturu“ a vznikají i její další podskupiny. Dělení školní třídy na jednotlivé

podskupiny je běžné. V některých případech mohou ale stát takové podskupiny u vzniku delikventních part. Ke vzniku takových podskupin mnohdy přispívá učitelova neangažovanost, preferování či zatracování některých jedinců.

K segregaci méně nadaných, a tím i rizikovějších dětí, může vést známkování, poznámky, ale i mnohem nenápadnější podoby chování učitele, například přehlížení iniciativ dítěte, „alergické reakce“ na neznalost učiva nebo na kázeňské prohršky či poznámky utroušené během výuky na osobu dítěte, ironizování, zesměšňování. Zdrojem konfliktů a rizik se tak stává často personál od ředitelů počínaje (způsob řízení, jednání a přístup učitelů k žákům).

Proto by měli k žákům přistupovat s důstojností k jeho osobě a být ke všem spravedliví. Neboť mnohdy i zdánlivě nepodstatné věci mohou dítěti ublížit, změnit jeho vztah ke škole nebo ke konkrétnímu učiteli. Pokud dítě je neustále učitelem negativně hodnoceno, má špatné známky a nenachází podporu ani u spolužáků, může to vše vyústit v negativní postoje vůči škole nebo v záškoláctví.

V důsledku toho všeho dochází k tomu, že i škola může přispět k sociálně deviantnímu chování, resp. se podílet na utváření osobnosti potencionálně takto jednající. Učitele nejsou dostatečně připraveni na práci s problémovými dětmi, na respektování individuálních zvláštností. Současně také nejsou častou žádoucími vzory projednání svých žáků. Škola se také v současnosti málo angažuje v souvislosti s trávením volného času dětí a mládeže a to je pro vznik sociálních deviací zásadní.

10.3 Prostředí vrstevnických skupin a lokalit

Vrstevnické skupiny představují přirozenou formu života dětí a mládeže. Jsou to skupiny, které charakterizuje věková, ale také názorová blízkost, z níž vyplývá souhlasné jednání.

Počátky vzniku těchto skupin můžeme hledat v tzv. „herních skupinách“. Jsou to skupiny, ve kterých si děti hrají, zatím spíše vedle sebe než spolu. Vrstevnické skupiny v pravém slova smyslu se formují v období školní docházky. Vrstevnické skupiny mládeže se od těch dětských liší. Mládež chce projevat svoji samostatnost a dospělost, touží vymanit se především z rodičovské kontroly. V těchto skupinách se také setkáváme se silnou konformitou, která se projevuje například hodnotovou orientací členů, stylem oblékání, poslechem hudby, dodržováním různých rituálů. Význam vrstevnické skupiny nebo party v životě mladého jedince se mění postupně s jeho věkem. V období dospívání se pro člověka obvykle stává taková skupina velmi důležitá, mnohdy je upřednostňována i před rodinou. V dospělosti význam skupiny v životě obvykle opadá. To ovšem neznamená, že dotyčný zcela ztrácí kontakt s příslušníky skupiny.

V období mládeže mají pro vznik deviantního chování rozhodující roli právě party, vrstevnické skupiny. Různá šetření ukazují, že se stávají jakýmsi podhoubím takového jednání. Většina trestné činnosti, vandalství, konzumace alkoholu i drog, to vše se odehrává převážně v různých seskupeních, individualisté jsou spíše výjimkou. Party se stávají zázemím především pro děti z dysfunkčních rodin. Skupinové mínění, nároky na konformitu, skupinový tlak bývají těmi faktory, které vedou k deviantnímu chování. Snaha předvést se před kamarády a ukázat, že nejsem žádný slaboch, bývá oním hnacím motorem takového jednání.

Samozřejmě ne všechny vrstevnické skupiny a party mají závadový charakter. Nicméně se v nich vytvářejí určité subkultury, i když v našich podmínkách je mládež stále ve většině konzervativní a loajální se společností. Přesto v souvislosti s různými hnutími se objevují různé ideologie, které mohou vážněji zasáhnout a ohrozit chování

mladých lidí. Podle míry, v jaké jsou takové kriminogenní skupiny organizovány, bývají rozlišovány dva typy skupin.

Stabilní, integrované skupiny vznikají obvykle v prostředí, v němž jsou delikventní normy akceptovány i dospělými a dospělí slouží jako „učitelé“ mládeže (např. gangy romských kapsářů).

Nestabilní a neintegrované skupiny, obvykle vysoce násilnické vznikají v prostředí, v němž chce mládež ukázat svou sílu, opozičnictví a nebojácnost. Takové skupiny vzbuzují nejvíce obav. Jsou vysoce násilnické i spory uvnitř skupin jsou řešeny násilně. Zřejmě i proto o těchto skupinách někteří autoři hovoří jako o skupinách, pro něž je typická *subkultura násilí*. Blízko k subkultuře násilí má subkultura rasistická (Matoušek, Kroftová, 1998).

Také lokální prostředí nelze zcela vyloučit z vnějších determinujících činitelů. Je prokázáno, že většina všech sociálních deviací (především kriminalita, drogy, patologické hráčství, prostituce, bezdomovectví) se v daleko větší míře objevuje v aglomeracích městských než venkovských. Městské prostředí vytváří příznivé klima pro šíření sociálních deviací především soustředováním obyvatel nejrůznějších kategorií do určitých teritorií, větším množstvím příležitostí pro takovéto jednání a hlavně svou anonymitou.

Ať se jedná o kriminalitu, prostituci, konzumaci drog apod. Působí zde nepochybně již zmíněný moment sociální kontroly, resp. její absence. Především prostředí velkoměsta, sídliště je prostředím s vysokou mírou anonymity, která vytváří prostor pro deviantní jednání.

10.4 Prostředí společnosti - média

Charakter celospolečenského klimatu charakterizují takové jevy, jako je stav a úroveň legislativy, fungování a úroveň kontrolních orgánů státní správy, ekonomická úroveň a s ní související životní úroveň, jaký panuje hodnotový systém apod. Jako aktuální a znepokojující fakt v této souvislosti možno uvést narůstající diferenciaci společnosti.

Vlivy všech předcházejících prostředí (rodina, škola.) jsou determinovány právě oním celospolečenským klimatem. O výklad těchto makrosociálních vlivů se pokoušejí sociologické teorie, o nichž již byla řeč. Je to stav anomie, dezorganizace, fungování sociální kontroly, strukturální tlak, který společnost vytváří, to vše se promítá do života rodin, škol, vrstevnických skupin, života v obcích.

Dnes často diskutovaným činitelem, který působí na makrosociální úrovni a má podíl na vzniku sociálních deviací jsou média. Působení médií má velmi různé účinky a vyvolává různé reakce. Např. ovlivňují to, o čem lidé přemýšlí a jak o tom uvažují tím, že zařazují určitá témata do vysílání a jiná nikoli. Tím, že přikládají nějakému tématu zvýšenou pozornost, zesilují účinek. Je-li někdo dlouhodobě vystavován emocionálně vzrušivým podnětům, může vůči nim „okorat“. To se týká mladé generace, která zůstává chladná u pořadů a výjevů, které příslušníky starší generace vyvádí z míry a rozruší.

O jejich vlivu na socializaci mladé generace nemůže být pochyb. Podle amerických pramenů průměrné dítě zhlédne do svých 15 let asi 10 tisíc vražd. To může těžko zůstat bez jakékoliv odezvy. Televize zobrazuje především násilí fiktivní (filmy, seriály) i když přibývá i reality, kde některé televizní stanice využívají záznamů z přepadení bank, dopravních nehod apod. Drasticky působící záběry jsou pro zesílení účinku ještě zpomalovány.

Silný účinek médií se projevuje také nápodobou. Řada výzkumů dokládá, že

nápodoba významně funguje a že již velmi malé dítě dokáže napodobovat to, co vidělo v televizi. V té souvislosti se varuje před možností, že se disponovaný jedinec sociálně nežádoucím jednáním může naučit. To se často potvrzuje u mladistvých provinilců, kteří uvádějí, že se nechali ke svému jednání inspirovat konkrétními programy. Není také vyloučen účinek opačný (bumerangový efekt), kdy konkrétní mediální produkt vyvolá reakci opačnou, než s jako byl vytvořen.

V odborné literatuře se již zabydlel termín „pondělní syndrom“ označující zvýšenou agresivitu dětí ve školkách a školách, která je oprávněně vykládána jako odrazení agresivity, již se děti nabily během víkendu z televize.

Masová média (především televize a internet) a nezodpovědnost některých tvůrců jejich programů ohrožují postoje a chování nejmladší generace (ale nejen ji). Všichni si uvědomujeme, že v současné době dochází k masivní devalvaci hodnot a ke ztrátě mravní zodpovědnosti. Ztráta svědomí, otupený vkus, neprofesionalita a nekompetentnost představují podhoubí, na kterém pak vyrůstá arogance a agresivita. Zvláště agresivity se lidstvu dostává v míře vrchovaté. Protože masmédia vznikají a působí ve společnosti regulované tržními zákonitostmi, snaží se prosadit především ekonomicky a méně již kvalitou své programové nabídky. Největší „zrada“ v působení médií (především ve směru k dětem) spočívá v tom, že předkládají virtuální realitu (kdy prostřílený hrdina se v zápětí pere dál) jako skutečnou, jako život, ve kterém to takto nefunguje. Není pak divu, že zločinci v dětském věku, či ve věku mladistvých argumentují, že pouze napodobovali a „chtěli si to také vyzkoušet“.

Otázky

1. Jaké jsou největší problémy v životě současných rodin?
2. Které faktory v prostředí rodiny mohou mít vliv na deviantní jednání?
3. Jak se může na výskytu sociálních deviací podílet škola?
4. V čem jsou rozdíly v městském a venkovském prostředí ve spojitosti se sociálními deviacemi?
5. Jakou roli v souvislosti se sociálními deviacemi mají média?

Souhrn

Obsahem kapitoly je pojednání o exogenních vlivech na deviantní chování. Zvláště je rozebírán vliv rodiny a faktorů uvnitř rodiny se nacházejících, podíl školy a života v ní, vliv vrstevnických skupin, part. Dále, jak působí na výskyt sociálních deviací typ lokality a v neposlední řadě jakou roli hrají celospolečenské poměry, jmenovitě vliv médií.

Literatura

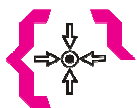
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 20-21.

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, s.

WALTEROVÁ, E. *Kurikulum: proměny a trendy v mezinárodní perspektivě*. Brno: MU, 1994.

SAK, P. *Vliv televizního vysílání na děti a mládež*. Výzkumná zpráva MŠMT, Praha, 1996.

11 Možné přístupy společnosti k sociálním deviacím

Cíle

Cílem je ukázat, co může společnost dělat v situaci, kdy se v ní objevuje značný výskyt sociálních deviací, jaké má možnosti jejich nárůstu čelit, co může dělat pro minimalizaci respektive jejich předcházení a v neposlední řadě, jak řešit a co dělat s těmi, kteří deviantně jednají.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, represe, sociální prevence, terapie, přístup reglementační, abolicionistický.

11.1 Přístupy společnosti k sociálním deviacím

1. *Represivní (atributivní)* - cílem je trestat, za provinění následuje odplata. V tomto případě se společnost snaží eliminovat sociální deviace tím, že provinilce přísně postihuje. Tento přístup je typický pro středověk a s postupující humanizací společnosti je od něho upouštěno. Tzv. retributivní (trestající) přístup v soudnictví je nahrazován přístupem restorativním (chápacím, pomáhajícím). Výsledkem je ve zvýšené míře užívání alternativních trestů, mediace apod. Je však třeba samozřejmě posuzovat devianty individuálně a podle toho určitý přístup volit.

2. *Reglementační* - vymezuje pravidla, za kterých je možné deviaci tolerovat. Tento přístup je možný za jistých okolností a u některých sociálně patologických jevů. Takto se např. přistupuje v některých zemích k prostituci. Svým způsobem je tento přístup aplikován i v případech, kdy se určitá norma posouvá. Např. v případě homosexuality nebo i rozvodovosti, kdy společnost reflektuje změny společenského klimatu a dané jevy toleruje za jistých okolností.

3. *Abolicionistický* - klade důraz na profylaxi, prevenci. Tento přístup je někdy výrazem jistých rozpaků ve společnosti, kdy si s daným jevem neví rady (viz přístup k prostituci u nás). V zásadě lze ovšem tento přístup chápat jako žádoucí za předpokladu, že prevence (tedy snaha předcházet a zamezit) sociálních deviací skutečně vede k jejich minimalizaci. To ovšem předpokládá, že prevence je účinná a efektivní. To se bohužel o současné situaci u nás moc říci nedá.

Problém je v tom, že nejsou respektovány základní principy účinnosti. Za nejdůležitější pokládáme princip systémovosti, kterým rozumíme to, že veškeré činnosti a snahy musí tvořit systém. Tedy nejen soulad působení školy, rodiny a dalších výchovných (poradenských) zařízení, občanských sdružení, církví, ale také policie, zdravotnických zařízení, tomu musí napomáhat také legislativa, média, celková společenská atmosféra. Málo platné bude snažení školy, příp. rodičů, jestliže celkové společenské klima, působení médií je „naladěno“ jinak. To vše by mělo být na určitých úrovních (školy, obce) koordinováno.

Druhý důležitý princip se týká systematickosti. To znamená, že veškeré působení musí být průběžné, zmíněné sociálně výchovná činnost trvalá, nepřetržitá. Velmi často jsme stále svědky různých jednorázových, epizodických akcí, které bývají již předem odsouzeny k neúspěchu.

Třetí důležitou zásadou je komplexnost, která bývá chápána jako vzájemná provázanost prevence primární, sekundární, terciární, dále sociální, situační, individuální zahrnující všechny věkové kategorie. Potřebu komplexnosti však vidíme ještě z jiného zorného úhlu a to v působení na osobnost ve všech jejích složkách. Převážná část primární prevence má charakter informování, poučování (působení na složku kognitivní) a to mívá často kontraproduktivní charakter. Na poučení musí nezbytně navázat vytváření přesvědčení (působení na složku emotivní) o nebezpečnosti, škodlivosti a to metodami aktivizačními, názornými. V neposlední řadě vyvrcholením by mělo být utváření potřených návyků zdravého životního způsobu, správné životosprávy atd. (působení na složku konativní).

4. *Terapeutický* - orientuje se na pomoc deviantům. Terapie znamená léčbu poruch, nemocí (fyziologických i psychických) prostředky biologickými (medikamenty), psychologickými (psychoterapie). Širší pojetí jako „léčbu“ poruch a závad v chování a to i prostředky pedagogickými, příp. v širším sociálním kontextu (socioterapie). V rámci takto chápané terapie dochází k uplatňování dalších procesů.

Resocializace (reintegrace) znamená odstraňování relativně trvalých zaměření jedince způsobujících výchovné potíže. Většinou je chápána šířeji jako jakási zpětná socializace s cílem vrátit člověka do normálního života společnosti.

Reedukace je specifickým případem resocializace, ve kterém se s použitím komplexního systému metod usiluje o takové změny v chování, které by odpovídalo normám.

Rehabilitace představuje souhrn určitých postupů, kterými se upravují společenské vztahy, obnovují narušené praktické schopnosti a dovednosti i možnosti seberealizace postiženého jedince. Uplatňuje se především u osob zdravotně postižených.

Formy procesu terapie a resocializace

Z hlediska pojetí daného procesu:

- *individuální* (objektem působení je jedinec a volí se postupy adekvátní dané osobnosti a danému problému,
- *skupinové* (objektem působení je zpravidla malá skupina, kde se využívá skupinové dynamiky, skupinového mínění, skupinových interakcí),
- *hromadné* (objektem působení jsou větší skupiny, terapeut zde nevyužívá interakce mezi členy, např. působí režimovou metodou na celé osazenstvo věznice).

Z hlediska charakteru průběhu daného procesu lze hovořit o formách:

- *ambulantní*
- *ústavní*

Z hlediska přístupu dotyčné deviantně jednající osobnosti lze rozlišit formu:

- *dobrovolnou*
- *nařízenou*

S ohledem na délku trvání existují formy:

- *krátkodobé*
- *dlouhodobé*

11.2 Aktuální pohled na situaci v naší společnosti

Provedeme-li jakousi analýzu všech uvedených teorií, je možné konstatovat, že hledání příčin nárůstu sociálních deviací bude směřovat především ke směrům sociologickým. V průběhu devadesátých let se totiž struktura naší populace nějak zásadně nezměnila. Jen do jisté míry je možné spojovat nárůst sociálních deviací s migračními procesy. Je sice pravdou, že např. na nárůstu trestné činnosti se podílejí imigranti z východu, reprezentující převážně nižší sociální vrstvy a tedy i osobnostně více disponované pro deviantní jednání. Určitý podíl bude mít zřejmě tato část populace také na vzrůstu spotřeby alkoholických nápojů. Vzhledem k tomu, že procento imigrantů je však relativně stále malé, těžko jim přičíst na vrub rasantní nárůst sociálních deviací obecně.

To vede k úvaze, že i ve snaze respektovat onen polyetiologický přístup, je třeba hledat příčiny v makrosociálních proměnách naší společnosti, které pronikají i do fungování a života na nižších úrovních (lokální prostředí, různé instituce počínaje rodinou).

Vezmeme-li na pomoc zmíněné sociologické teorie, pak se nabízí především Mertonův výklad sociální anomie. I u nás v průběhu devadesátých let jako produkt nabyté demokracie a svobody je nabízen model jednání, které otevírá všechny možnosti a jehož výsledkem je úspěch (s tím spojované bohatství), šťastný život. Každý může být strůjcem svého štěstí. Před očima značné části našeho obyvatelstva probíhá určitý „americký sen“ po česku. Současně se však ukazuje, že realizovat tento sen a dosáhnout proklamovaných met legálními cestami a prostředky se jeví pro drtivou většinu nereálné ba nemožné. Ne každý se může stát vítězem „vyvolených“ nebo vyhraje. Určitá část obyvatelstva je zasažena frustrací (neúspěšní podnikatelé, práce za podprůměrnou mzdu apod.) a výsledkem je volba cest, které představují jednání deviantní. Od drobného okrádání, zpronevěr, daňových úniků až po mnohamilionové defraudace označované specificky českým výrazem „tunelování“. Vzhledem k tomu, že v mnoha případech takové počínání „prochází“, není odhaleno či prokázáno a hlavně následně potrestáno, vede to pak nepochybně k nápodobě u dalších jedinců. Ptají-li se představitelé teorie sociální kontroly proč takto nejednají všichni, musíme tedy zaměřit pozornost právě na mechanismy sociální kontroly a to, jak tyto mechanismy fungují.

Je známo, že kontrolní orgány (od policie počínaje přes různé inspekce až po kontrolní orgány na úrovni jednotlivých organizací) zdaleka nepracují, jak by bylo třeba. Případů nedůslednosti, selhání (korupční aféry) je příliš mnoho, než aby to nezanechalo následky. Co však, podle mého soudu, selhává ještě více je kontrola morální, sociálně psychická, veřejným míněním. Od konce osmdesátých let se ještě mnohem více rozšířil stav apatie, lhostejnosti, nevšímavosti. Takováto atmosféra ve společnosti je přímo živnou půdou pro deviantní jednání.

Další souvislost, která se rýsuje ve spojení s teorií sociální dezorganizace je stále více nebezpečně rostoucí společenská diferenciaci. Vzhledem k předcházejícímu společenskému vývoji u nás je to o to složitější. Jsme z předcházejících desetiletí zvyklí na to, že se společnost nijak výrazně nečlenila, na to, že existovala určitá nivelizace. Na problém postupující výrazné diferenciaci společnosti upozorňuje řada odborníků v celosvětovém měřítku a označují jej za časovou bombu.

Všechny tyto změny v rámci makrosociální struktury se promítají do prostředí jednotlivých regionů, lokalit (s různou mírou nezaměstnanosti, kriminality, prostituce), i do prostředí rodin. Rodina, (její životní styl, hodnotové zaměření) prošla rovněž významnými změnami. Je zasažena zmíněným stavem sociální anomie panujícím ve společnosti, stejně jako procesem sociální koroze, selháváním mechanismů sociální

kontroly, či výraznou společenskou diferenciací. Co je horší, že celkový společenský vývoj nedává v dohledné době naději na změny k lepšímu a nelze tedy očekávat ani významnější projevy ve směru úbytku sociálních deviací a ve svých důsledcích organizační změny přispívají naopak spíše k nárůstu sociálních deviací.

Otázky

5. Uveďte možné přístupy společnosti k sociálním deviacím.
6. Který z přístupů je podle vás nejefektivnější?
7. Jaké přístupy jsou aktuální v naší společnosti?
8. V čem spočívá efektivnost prevence?
9. Jakými způsoby se realizuje terapie?
10. Co podle vás nejvíce ovlivňuje situaci u nás v souvislosti se sociálními deviacemi?

Souhrn

Kapitola pojednává o možných přístupech společnosti v souvislosti s výskytem sociálních deviací. Jsou řešeny přístupy represivní, který s postupující humanizací společnosti je na ústupu, abolicionistický, který představuje snahu předcházet a zamezit výskytu sociálních deviací, reglementační, který lze uplatnit u některých jevů a za určitých podmínek a nakonec terapeutický, který je od toho, aby i těm, kteří se dostali „na dno“ podal pomocnou ruku.

Literatura

- KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 18-20.
- FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 35-37.

Teorie sociálních deviací

Studijní opora pro předmět Teorie sociálních deviací ve studijním oboru Sociální patologie a prevence.

Autor: Prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Vydání: první

Vydala: Univerzita Hradec Králové v roce 2014

Stran: 48

